

Ενότητα Πέμπτη

Η Μικρασιατική Καταστροφή

Ερωτήσεις ανάπτυξης

1.

ΠΗΓΗ 1

Το Δημοψήφισμα της 22ας Νοεμβρίου 1920 και η επάνοδος του Κωνσταντίνου

Οι εξελίξεις αυτές ωστόσο δεν μπορούσαν να είναι ούτε άμεσα ορατές ούτε εγγυημένες για τις Δυτικοευρωπαϊκές δυνάμεις το Νοέμβριο του 1920. Το νέο καθεστώς αντιπροσώπευε για την Entente στη χειρότερη περίπτωση, κάποια πιθανή μελλοντική απειλή και, στην καλύτερη, έναν παράγοντα αστάθμητο. Οι πρώτες αντιδράσεις της κοινής γνώμης στην Αγγλία και ιδιαίτερα στη Γαλλία, όπου το όνομα του Κωνσταντίνου εξακολουθούσε να είναι σχεδόν εξίσου μισητό με αυτό του Γερμανού Κάιζερ, ενίσχυσαν τη στάση εχθρικής αναμονής (απλής αναμονής στην περίπτωση της Αγγλίας), που υιοθέτησαν συνολικά οι Συμμαχικές κυβερνήσεις απέναντι στην Ελλάδα μετά την ήττα του Βενιζέλου.

I.E.E., τόμ. ΙΕ', σ. 150

ΠΗΓΗ 2

Στην πρώτη μετά τις ελληνικές εκλογές από τις περιοδικές διασυμμαχικές συνδιασκέψεις που άρχισε στο Λονδίνο στις 13/26 Νοεμβρίου, η κυβερνητική αλλαγή στην Ελλάδα και η πιθανή επιστροφή του Κωνσταντίνου αποτέλεσε ένα από τα κεντρικά θέματα. Ο λόρδος Curzon, υπουργός εξωτερικών της Αγγλίας, κυκλοφόρησε στη Συνδιάσκεψη ένα εμπιστευτικό μνημόνιο, βάση για τη συζήτηση του Ελληνικού θέματος. Σύμφωνα με την αγγλική πρόταση, αν η ελληνική κυβέρνηση, όπως δήλωνε, ήταν διατεθειμένη να συνεχίσει το Μικρασιατικό πόλεμο, οι δυνάμεις της Entente είχαν συμφέρον να ενισχύσουν την Ελλάδα στην προσπάθειά της να επιβάλει με στρατιωτικά μέσα τη Συνθήκη των Σεβρών, φτάνοντας μέχρι το σημείο να αναγνωρίσουν τον Κωνσταντίνο, κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις.

I.E.E., τόμ. ΙΕ', σ. 150

ΠΗΓΗ 3

Η Γαλλία και η Ιταλία όμως δεν είχαν την ίδια γνώμη. Ο Γάλλος πρωθυπουργός Leygues πρότεινε να σταλεί στην ελληνική κυβέρνηση σαφής προειδοποίηση ότι τυχόν επιστροφή του Κωνσταντίνου θα σήμαινε παραδοχή της πολιτικής του κατά τη διάρκεια του πολέμου και ανασύσταση ενός καθεστώτος εχθρικού προς τους Συμμάχους. Στην περίπτωση αυτή θα έπρεπε

η Ελλάδα να γνωρίζει ότι οι Σύμμαχοι δεν ήταν σε θέση να εμπιστευθούν σημαντικά στρατηγικά σημεία στη Μικρά Ασία σε μια μη φιλική κυβέρνηση. Με άλλα λόγια, επιστροφή του Κωνσταντίνου θα σήμαινε αναθεώρηση, από τις Δυνάμεις, της Συνθήκης των Σεβρών. Το τελικό κείμενο, που υιοθετήθηκε από τη Συμμαχική Συνδιάσκεψη του Λονδίνου και επιδόθηκε στην κυβέρνηση Ράλλη, στις 20 Νοεμβρίου / 3 Δεκεμβρίου, αποτελούσε, τυπικά, συμβιβασμό ανάμεσα στις δύο απόψεις με ουσιαστική παραδοχή των γαλλικών θέσεων. Δεν έθετε θέμα αναθεωρήσεως της Συνθήκης, αλλά τόνιζε ότι οι δυνάμεις της Entente θα θεωρούσαν την τυχόν επιστροφή του Κωνσταντίνου στον ελληνικό θρόνο σαν μια μη φιλική ενέργεια που θα τους έδινε το δικαίωμα να επανεξετάσουν ολόκληρη την πολιτική τους στην Εγγύς Ανατολή χωρίς καμιά δέσμευση χωρίς, δηλαδή, να δεσμεύονται από τη Συνθήκη των Σεβρών. Η Ελλάδα θα έπαιε να θεωρείται σύμμαχος - εντολοδόχος της Entente στη Μικρά Ασία. Στις 21 Νοεμβρίου / 4 Δεκεμβρίου, μία μέρα πριν από το Δημοψήφισμα για την επιστροφή του Κωνσταντίνου, οι πρεσβευτές της Αγγλίας, Γαλλίας και Ιταλίας εξουσιοδοτήθηκαν να γνωστοποιήσουν στην ελληνική κυβέρνηση, ότι οι Σύμμαχοι θα διέκοπταν κάθε οικονομική υποστήριξη προς την Ελλάδα αν ξαναγύριζε ο εξόριστος μονάρχης.

I.E.E., τόμ. ΙΕ', σ. 150

ΠΗΓΗ 4

Με την επιστροφή του Κωνσταντίνου ολοκληρώθηκε η αλλαγή. Η αλλαγή αυτή δημιούργησε νέα κατάσταση στο εσωτερικό της χώρας και στο μικρασιατικό μέτωπο και, το κυριότερο, οδήγησε στην εκδήλωση ανοιχτής στροφής της γαλλικής και ιταλικής πολιτικής απέναντι στην Ελλάδα, καθώς και στη δημιουργία νέου κλίματος στις αγγλοελληνικές σχέσεις. Από την άποψη αυτή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί τομή στην πορεία των γεγονότων.

Ωστόσο, η πραγματική έκταση και σημασία αυτής της τομής δεν μπορεί να εκτιμηθεί χωρίς αναφορά - με κέντρο το Μικρασιατικό πρόβλημα - στην εξέλιξη των σχέσεων της Ελλάδας με την Entente, στις σχέσεις των Συμμάχων μεταξύ τους και στην εσωτερική κατάσταση της ηττημένης οθωμανικής αυτοκρατορίας μέχρι τη στιγμή της αλλαγής του Νοεμβρίου 1920, χωρίς αναφορά δηλαδή στις δυσκολίες και στις εύθραυστες ισορροπίες, πάνω στις οποίες στηρίχτηκε η υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών. Τα παραπάνω ζητήματα, ούτε ο Βενιζέλος, που συγκριτικά με την αντιπολίτευση ήταν σε θέση να γνωρίζει ακόμα περισσότερες διαστάσεις τους, ούτε οι αντίπαλοί του, για τον ίδιο γενικά λόγο, θεώρησαν σκόπιμο να τα θέσουν στο εκλογικό σώμα το 1920 - ή αργότερα. Και ο κύριος λόγος ήταν - με εξαίρεση τα θέματα εκείνα που είχαν άμεση ή έμμεση σχέση με τρέχοντες διπλωματικούς χειρισμούς - ο ακαταμάχητος πειρασμός της οποιασδήποτε, μέχρι τότε, ελληνικής πολιτικής ηγεσίας να καρπωθεί κύρος και άμεσα ή μακροπρόθεσμα πολιτικά οφέλη από την εγγυημένη δημοτικότητα της Μεγάλης Ιδέας.

Οι πολλαπλές αντιδράσεις που αντιμετώπισε ο Βενιζέλος, στην επιδίωξη του να κατοχυρώσει τις ελληνικές διεκδικήσεις στη Μικρά Ασία μέχρι την

υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, εξετάστηκαν σε προηγούμενο κεφάλαιο. Οι λόγοι που δημιούργησαν τις αντιδράσεις αυτές δεν έπαψαν να ισχύουν μετά την υπογραφή της Συνθήκης. Αντίθετα, σε συνδυασμό με τις διεθνείς εξελίξεις από τον Αύγουστο του 1920 μέχρι τη Νοεμβριανή αλλαγή στην Ελλάδα, οι ενδοσυμμαχικές διαφωνίες οξύνθηκαν και η ενδοαγγλική αντιπολίτευση στους «φιλελληνικούς» προσανατολισμούς του Λόυδ Τζωρτζ ισχυροποιήθηκε, με αποτέλεσμα να εκδηλωθούν, μετά την εκλογική ήττα του Βενιζέλου, ανοιχτά σχεδόν - για πρώτη φορά - οι περισσότερες από αυτές τις διαφωνίες. Δε θα ήταν άσκοπο λοιπόν να συνοψίσουμε εδώ τους κυριότερους από τους παράγοντες εκείνους που είχαν αρνητική, αποσταθεροποιητική επίδραση πάνω στις ελληνικές επιδιώξεις μέχρι την αλλαγή του Νοεμβρίου 1920.

I.E.E., τόμ. ΙΕ', σσ. 150-151

Αφού μελετήσετε τις παραπάνω πηγές να αιτιολογήσετε την αλλαγή στάσης των Συμμάχων απέναντι στην Ελλάδα μετά την εκλογική ήττα του Βενιζέλου το Νοέμβριο του 1920.

2.

ΠΗΓΗ

Το 1924 δημιουργείται στη Μυτιλήνη μια υποτυπώδης οργάνωση των προσφύγων Αίθαιωτών με την επωνυμία «Κοινότης Κυδωνιών, Μοσχονησίων και πέριξ εν Ελλάδι». Στο κέντρο της σφραγίδας έγραψαν: «Μιμνήσκομαι Νόστου». Είχαν περάσει κιόλας δύο χρόνια από την έξοδό τους από το Αίβαλί κι είχε ήδη υπογραφεί η Σύμβαση της Ανταλλαγής, αλλά εκείνοι δεν απελπίζονταν. Κι όταν η οργάνωση έλαβε, τον Μάρτιο του 1932, πρόσκληση από το διευθυντή του μονοταξίου σχολείου του χωριού Κώμη για να παρακολουθήσει τη σχολική γιορτή της 25ης Μαρτίου, το συμβούλιό της ευχαριστώντας τον, απάντησε: «Η κοινότης Κυδωνιών, Μοσχονησίων και πέριξ σας ευχαριστεί δια τας φροντίδας και τους κόπους σας και εγγράφουσα και υμάς μεταξύ των ακραιφνών αυτής εν τη ξένη φίλων παρακαλεί μη παύσητε ποτέ παρέχοντες προστασίαν εις τους πρόσφυγας της». Δέκα ολόκληρα χρόνια μετά την Καταστροφή και ακόμη το συλλογικό όργανο των Αίθαιωτών θεωρούσε την Ελλάδα «ξενιτιά». Ήταν πολύ δύσκολο να πιστέψουν ότι δεν θα ξανάβλεπαν ποτέ πια το Αίβαλί και ότι δεν θα επαναλαμβανόταν η ιστορία της επιστροφής τους, όπως τις προηγούμενες φορές, το 1821 και το 1917.

«Δεν μπορούσαμε να πιστέψουμε ότι δεν θα γυρίζαμε στα δικά μας. Όπως και οι παππούδες μας. Άντε, λέγαμε, κι αυτός είναι ο τελευταίος μήνας και κάναμε κουράγιο. Βγαίναμε στις ρούγες, μας πετροβολούσαν και μας έδερναν και πουλούσαμε τις προίκες των κοριτσιών μας για ένα κομμάτι ψωμί κι ύστερα λέγαμε: Σαν πάμε εκεί σ' ένα χρόνο βάνω κρεβατιή - που πάει να πει αργαλειός - και τα ξαναφτιάχνω όλα. Έτσι λέγαμε να παρηγορηθούμε».

Άννα Παναγιωταρέα, Όταν οι Αστοί έγιναν πρόσφυγες,

Να αναφερθείτε στην αίσθηση της προσωρινότητας που είχαν οι πρόσφυγες σε σχέση με την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα και να επισημάνετε τις συνέπειες που είχε αυτό το γεγονός για την ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία.

3. **Ελληνοτουρκική Σύμβαση (30-1-1923):** Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα για την Ελλάδα.
4. Αφού μελετήσετε το παράθεμα 13 του σχολικού βιβλίου (σσ. 153-154) και με βάση τις γνώσεις σας να παρουσιάσετε τις αντιδράσεις των Ελλήνων προσφύγων για την ανταλλαγή των πληθυσμών και τα επιχειρήματά τους.

5.

ΠΗΓΗ 1

Η άφιξη στην Αθήνα - Αμερικανική βοήθεια για την περίθαλψη των προσφύγων

Το αντιορπιλικό έφτασε στον Πειραιά τα χαράματα της επόμενης μέρας. Ύστερα από σύντομες διαπραγματεύσεις, οι αρχές έδωσαν άδεια αποβίβασης σε όλα τα μέλη της παροικίας μας. Πολύ σύντομα πείστηκα ότι είχα κάνει πολύ καλά που ανέλαβα προσωπικά την υπόθεση των πολιτών μας.

Οδήγησα, προσωρινά, τους επιβάτες του Simpson στις εγκαταστάσεις του τελωνείου και φρόντισα να συγκροτηθεί αμέσως μια επιτροπή από τους πιο ικανούς στο χειρισμό γραφειοκρατικών θεμάτων - εξασφάλιση προμηθειών, διανομή χρημάτων για τις ανάγκες κάθε οικογένειας κλπ. Τα χρήματα αυτά τα είχαμε πάρει στη Σμύρνη από τους αντιπροσώπους της Επιτροπής Ανακούφισης της Εγγύς Ανατολής. Στη συνέχεια καταπιάστηκα με το πρόβλημα της στέγασης των φυγάδων. Τηλεγράφησα στο Κέντρο, στην Ουάσιγκτον, και εξήγησα στους προϊσταμένους μου ότι έτσι όπως είχαν εξελιχθεί τα πράγματα στη Σμύρνη, χρειαζόμουν έκτακτη οικονομική ενίσχυση προκειμένου να αντιμετωπίσω τις ανάγκες των Αμερικανών προσφύγων. Ο Πειραιάς και η Αθήνα είχαν ήδη πλημμυρίσει πρόσφυγες από όλη την Τουρκία. Πολύ γρήγορα κατάλαβα ότι η εξεύρεση καταλύματος για τους νεοαφιχθέντες Αμερικανούς θα ήταν υπόθεση δύσκολη ή και ακατόρθωτη. Αφού έτρεχα σαν τρελός όλη μέρα από τη μια υπηρεσία στην άλλη, κατάφερα επιτέλους, προς το βραδάκι, να πάρω άδεια για να κάνω χρήση ενός μεγάλου ατμόπλοιου που βρισκόταν στο λιμάνι για επισκευές.

Η έκκλησή μου στην Ουάσιγκτον για οικονομική βοήθεια βρήκε αμέσως ανταπόκριση και μου στάλθηκε επιταγή δύο χιλιάδων δολαρίων. Δεκαπέντε ημέρες αργότερα ήρθε από την Κωνσταντινούπολη και ο πρόξενος Oscar Heizer, ο οποίος μας έφερε κι άλλα χρήματα. Ένα μικρό δωμάτιο στο ισόγειο του αμερικανικού προξενείου των Αθηνών διατέθηκε για να στεγάσει το

προσωπικό του προξενείου της Σμύρνης. Το γραφείο αυτό πλημμύριζε καθημερινά από τους πρόσφυγες και τους αναρίθμητους συγγενείς τους.

Ήμαστε αναγκασμένοι να μελετούμε προσεκτικά κάθε περίπτωση χωριστά, για να διαπιστώνουμε κατά πόσο ο ενδιαφερόμενος δικαιούνταν τη βοήθεια που πρόσφερε η αμερικανική κυβέρνηση. Η ανυπαρξία αρχείων έκανε την έρευνά μας ακόμα πιο δύσκολη. Αλλά το πιο δυσάρεστο καθήκον μας ήταν το ζήτημα της μετανάστευσης. Ενώ οι Αμερικανοί πολίτες μπορούσαν να επαναπατριστούν, πολλοί συγγενείς τους δε δικαιούνταν βίζα.

Οι υπάλληλοι του προξενείου βρέθηκαν κατά συνέπεια στη δυσάρεστη θέση να χωρίζουν οικογένειες και μάλιστα να ακολουθούν τους τύπους τόσο αυστηρά, ώστε να αποκόβουν ανήμπορους ηλικιωμένους γονείς από τα παιδιά τους. Ήμαστε όλοι υποχρεωμένοι να ενεργούμε σαν όργανα του ανελαστικού συστήματος μετανάστευσης. Η γνώμη μου ήταν και είναι πως, κάτω από τις έκτακτες συνθήκες της φάσης εκείνης, το σύστημά μας έπρεπε κατ' εξαίρεση να αντιμετωπίσει κάπως υποχωρητικά την ιδιομορφία και τον επείγοντα χαρακτήρα του προσφυγικού ζητήματος της Σμύρνης. Μια πιο ευχάριστη πτυχή της δουλειάς μας ήταν η επανένωση κάποιων διαλυμένων οικογενειών. Συμβάλαμε στην επανασύνδεσή τους εντοπίζοντας τους αγνοούμενους συγγενείς που βρίσκονταν διασκορπισμένοι σε διάφορα μέρη της Ελλάδας. Αυτό το έργο ξεκίνησε από εμένα και συνεχίστηκε αργότερα πιο συστηματικά από τις υπηρεσίες του Ερυθρού Σταυρού της Αθήνας.

George Horton, Αναφορικά με την Τουρκία, ό.π., σσ. 175-177

ΠΗΓΗ 2

Για να συνειδητοποιήσουμε το μέγεθος της καταστροφής, αρκεί να αναλογιστούμε πόσο χρόνο και χρήμα χρειάστηκε η Επιτροπή Ανακούφισης για να βοηθήσει τους επιζήσαντες μετά τα αιματηρά γεγονότα. Κάποια συμπεράσματα μπορούμε να βγάλουμε και από τα τεράστια ποσά που συγκεντρώθηκαν με εράνους, κυρίως στην Αμερική, για να συντηρηθούν οι χήρες και τα ορφανά.

Ο Charles V. Vickery, γραμματέας της Επιτροπής Ανακούφισης της Εγγύς Ανατολής, κάτοικος Νέας Υόρκης, δήλωσε τα εξής:

«Σχετικά με το συνολικό ποσό που συγκεντρώθηκε αποκλειστικά από Αμερικανούς και δαπανήθηκε για τις ανάγκες των απόρων και για έργα ανακούφισης των πληγέντων στην Εγγύς Ανατολή, δηλώνω ότι φθάνει περίπου τα ενενήντα πέντε εκατομμύρια δολάρια. Δεν υπάρχουν, απ' όσο μπορώ να γνωρίζω, ανάλογες στατιστικές για τα ποσά που πρόσφεραν οι άλλες χώρες. Το κράτος που πρόσφερε τα περισσότερα ήταν βέβαια η Μεγάλη Βρετανία, αλλά στα δικά μας γραφεία δεν υπάρχουν στοιχεία για το συνολικό ποσό που στάλθηκε από τις δυτικές χώρες στην Εγγύς Ανατολή.

Όσον αφορά στο δεύτερο ερώτημά σας, δηλαδή πόσα χρήματα θα χρειαστούν επιπλέον, είναι τρομερά δύσκολο να πάρετε υπεύθυνη απάντηση. Η δυσκολία στον υπολογισμό έγκειται στο γεγονός ότι, όπως

γνωρίζετε πολύ καλά, υπεισέρχονται πολλοί παράγοντες. Εκείνο που μπορώ να πω είναι ότι τα προγράμματά μας στην Εγγύς Ανατολή θα αρχίσουν να περιορίζονται δραστικά ύστερα από παρέλευση ενός ή δύο ετών. Η Εκτελεστική Επιτροπή της οργάνωσής μας αποφάσισε πριν από εννέα μήνες ότι μέσα στα επόμενα πέντε χρόνια ή και νωρίτερα, αν είναι δυνατόν, θα πρέπει να γίνει κάποια συγχώνευση των υποεπιτροπών που λειτουργούν στην Εγγύς Ανατολή.

Αν συνεχιστεί η σημερινή κατάσταση, η Επιτροπή Ανακούφισης στον τομέα της Εγγύς Ανατολής θα χρειαστεί για την επόμενη διετία περίπου οκτώ εκατομμύρια δολάρια.

George Horton, Αναφορικά με την Τουρκία, ό.π., σσ. 196-197

ΠΗΓΗ 3

Η Πηνελόπη Δέλτα οργανώνει αποστολές τροφών και ρουχισμού για τους πρόσφυγες στη Μυτιλήνη

Ξαπέστειλα το φούρναρη και πήγα ίσια στο Υ.Μ.Σ.Α.¹ που ήξερα που μάζευε χρήματα για βοηθήματα. Βρήκα το διευθυντή, έναν ως εκεί πάνω, προστυχούτσικο άνθρωπο, που με δέχθηκε με καλόβουλο χαμόγελο. Του είπα πως θέλω στην προκουμαία ν' ανοίξω μαγειριό, οπωσδήποτε στεγασμένο, να δίνω σούπα και ψωμί σ' όσους φθάνουν πεινασμένοι.

- «Εμείς να σας δώσουμε και σκηνές και καζάνια και φουφούδες και ό,τι θέλετε», μου είπε προθυμότατος. «Σας τα στήνομε και από σήμερα το απόγεμα. Θέλαμε να το κάνομε και μεις. Μα χρειάζεται άδεια. Και δε μας τη δίνουν. Αν την πάρετε, αρχίζομε αμέσως».

- «Από ποιον εξαρτάται;» Μου έδωσε όλες τις οδηγίες και πήγα στο υπουργείο. Με παρέπεμψαν στον αρμόδιο τμηματάρχη που με δέχθηκε αμέσως. Ήταν μεγαλόσωμος, μπατάλικος, προστυχούλης, με μαύρο μουστάκι και πομαδιασμένα μαλλιά, μα πρόσχαρος, πρόθυμος, γεμάτος καλή θέληση. Με δέχθηκε καθιστός και μου πρόσφερε μια καρέγλα.

Του είπα το όνομά μου. «Κόρη Μπενάκη νομίζω;» -«Μάλιστα», και του εξέθεσα την υπόθεση. «Θέλω ν' ανοίξω συσσίτιο για τους πεινασμένους. Δε ζητώ ούτε χρήματα ούτε εγκατάσταση. Τα έχω όλα. Ζητώ μόνο μια γραπτή άδεια για ν' αρχίσω σήμερα και να μην εμποδίσει ο αστυνόμος τη δουλειά μου». Και του διηγήθηκα την αποτυχία μου με τα ψωμιά του σταθμού.

Είχε σταυρώσει τα χέρια του στο στομάχι του και με άκουε μ' ένα χαμόγελο που μαρτυρούσε κάποια στεναχώρια.

- «Λυτούμαι, κυρία Δέλτα», μου είπε σαν τελείωσα. «Μα δεν μπορώ να σας δώσω άδεια».

- «Γιατί;»

- «Επειδή... Με συγχωρείτε, παρακαλώ μη με παρεξηγήσετε...»

- «Αυτοί οι άνθρωποι φθάνουν πεινασμένοι, δεν έφαγαν από τη Σμύρνη, είναι γυμνοί, δεν έχουν πεντάρα!»

¹ Young Men's Christian Association: Χριστιανική Αδελφότης Νέων (XAN).

- «Το ξέρω και ματώνει η καρδιά μου που τ' ακούω. Αλλά άδεια δεν μπορώ να σας δώσω, μου απαγορεύεται».

- «Μα γιατί! Γιατί!»

- «Γιατί... Με συγχωρείτε, κυρία Δέλτα, αλλά ξέρετε, τα πράγματα παν άσχημα, η θέση της κυβέρνησεως είναι δύσκολη, δε θέλει βενιζελική προπαγάντα...»

- «Προπαγάντα; Πρόκειται να δώσω φαγί ζεστό σε πεινασμένους!»

- «Και λίγη προπαγάντα είναι, νομίζετε, αυτή; Τ' όνομά σας...»

- «Ποιος με ξέρει από τους Σμυρνιούς; Βάλετέ μου αστυνόμους βοηθούς, να παρακολουθούν, και αν κάνω προπαγάντα να μου κλείσουν το συσσίτιο!»

- «Δεν αμφιβάλλω πώς εσείς δε θα κάνετε προπαγάντα. Μα θα μαθευτεί μεταξύ τους πως το συσσίτιο το ανοίξατε εσείς, πως είστε κόρη του Μπενάκη. Και αυτό δεν το θέλει η κυβέρνηση».

- «Να πεθάνουν λοιπόν οι άνθρωποι αυτοί από την πείνα; Να που η κυβέρνηση δεν κάνει τίποτα!»

- «Το ξέρω, και ματώνει η ψυχή μου... Ακούστε, κυρία Δέλτα, σας το λέγω εμπιστευτικώς, ήμουν κι εγώ βενιζελικός, ποιος Έλληνας δεν είναι; Μα τώρα στα πράγματα... καταλαβαίνετε είμαστε υπάλληλοι, δεν είμαστε ελεύθεροι... Και φοβούνται την προπαγάντα...»

- «Μα για ποιον δόθηκε η απαγόρευση; Για μένα; Όχι βέβαια. Δεν ξέρουν πως διαθέτω χρήματα. Άλλωστε και το Αμερικανικό Υ.Μ.Σ.Α. θέλησε ν' ανοίξει συσσίτιο και δεν του έδωσαν άδεια».

- «Όχι, σε κανένα δε δίνουν. Η κυβέρνηση θα μεριμνήσει».

- «Πότε; Αφού πεθάνουν όλοι;»

- «Έχετε δίκαιο, τα κυβερνητικά μέτρα αργούν. Μα κάτι θα γίνει... Πιστέμετέ με, ματώνει η καρδιά μου...»

- «Δεν υπάρχει ελπίδα; Αν πάγω στον υπουργό...»

- «Δε θα σας δεχθεί».

Έφυγα άπρακτη, βράζοντας από θυμό και μίσος. Πήγα πάλι στο Υ.Μ.Σ.Α.

- «Nothing to do», μου είπαν.

Κάποιος Έλληνας υπάλληλος μου σφύριξε πως υπάρχει τρόπος, μέσον του Υ.Μ.Σ.Α. να στείλω τροφές και ρουχισμό στη Μυτιλήνη, όπου πρωτάραξαν τα φορητά γεμάτα πρόσφυγες, κι εκεί οι Αμερικάνοι θα τα μοίραζαν στους απόρους. Μα χρειάζονταν οργάνωση, αγορά υλικού, δε γίνονταν σε 24 ώρες. Πήγα πάλι και είδα το διευθυντή. Δέχθηκε να το αναλάβει και άρχισε η δουλειά.

Μα βγήκε διαταγή της Σοφίας, όλοι όσοι έχουν και διαθέτουν χρήματα για τους πρόσφυγες να της τα στείλουν, και κείνη, βασίλισσα πονόψυχη, θα φρόντιζε για τις ανάγκες των πεινασμένων κλπ.

Αγρίεψα. ... Έκανα τον ανήξερο και εξακολούθησα τη μυστική μου οργάνωση με Έλληνες υπάλληλους και μέλη του Υ.Μ.Σ.Α. που θα πήγαιναν και θα μοίραζαν οι ίδιοι τις αποστολές μου στη Μυτιλήνη.

Ελευθέριος Βενιζέλος, Αρχείο της Π.Σ. Δέλτα, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1988, σσ. 122-124

Αφού μελετήσετε τις παραπάνω πηγές και με βάση το κείμενο του σχολικού σας βιβλίου να αναφερθείτε στη βοήθεια που παρείχαν ξένα κράτη και φιλανθρωπικές οργανώσεις για την ανακούφιση και περίθαλψη των προσφύγων της Μικρασιατικής καταστροφής.

6. Αφού μελετήσετε τον πίνακα 1 του σχολικού σας βιβλίου (σ. 148) να αναφερθείτε στα ιστορικά γεγονότα που συνέβαλαν στη δημιουργία των συγκεκριμένων προσφυγικών ρευμάτων και να σημειώσετε τις περιοχές αφετηρίας τους (Ανακεφαλαιωτική). *(Επανάσταση Νεοτούρκων - Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος - Μικρασιατική Καταστροφή - Ανακωχή Μουδανιών...)*
7. Να εξηγήσετε γιατί η Συνθήκη της Λωζάνης υπήρξε σημαντικός σταθμός στη Νεώτερη Ελληνική Ιστορία.

8. Σύγκριση των προσφύγων του 1821 και του 1922 (ανακεφαλαιωτική)

Αφού μελετήσετε τα παραθέματα της Α΄ Ενότητας (Το προσφυγικό ζήτημα κατά την Ελληνική Επανάσταση, σσ. 11-12):

- α) Να εξετάσετε και να αιτιολογήσετε κατά πόσο ο σύγχρονος ορισμός του πρόσφυγα ανταποκρίνεται στους πρόσφυγες Έλληνες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας του 1922.
- β) Κατά πόσο οι πρόσφυγες του 1922 διέφεραν από αυτούς της Επανάστασης του 1821; *(Το 1821 άλλους σκότωναν κι άλλους πουλούσαν σε σκλαβοπάζαρα - το 1922 τους σκότωναν· ιδιαίτερα τους άνδρες)*

Ερωτήσεις σύντομης απάντησης

1.

ΠΗΓΗ

Άρθρα της Συνθήκης των Σεβρών που αφορούν την «παραχώρηση» της Σμύρνης στους Έλληνες

Στο Γ΄ μέρος, στο Άρθρο 66 καθορίζονται με εξαντλητική λεπτομέρεια τα γεωγραφικά όρια της περιοχής της Σμύρνης...

Στο άρθρο 69 διαγραφόταν το προσωρινό της καθεστώς:

«Άρθρον 69. Η πόλις της Σμύρνης και τα εν άρθρω 66 περιγραφόμενα εδάφη παραμένουσιν υπό την οθωμανικήν κυριαρχίαν. Ουχ ήττον η Τουρκία μεταβιβάζει εις την Ελληνικήν Κυβέρνησιν την ενάσκησιν των κυριαρχικών αυτής δικαιωμάτων επί της πόλεως της Σμύρνης και των ειρημένων εδαφών. Εις ένδειξιν της κυριαρχίας ταύτης, η οθωμανική σημαία θα είναι διαρκώς υψωμένη επί εξωτερικού τινος φρουρίου της πόλεως, υποδειχθησομένου υπό

των Προεχουσών Συμμάχων Δυνάμεων». Εξάλλου η ελληνική κυβέρνηση θα ήταν υπεύθυνη για τη διοίκηση της Σμύρνης (άρθρο 70), θα διατηρούσε τις αναγκαίες στρατιωτικές δυνάμεις για την τήρηση της ασφαλείας και της τάξεως (άρθρο 71), θα ίδρυε τοπικό κοινοβούλιο με αναλογική αντιπροσώπευση όλων των τμημάτων του πληθυσμού (άρθρο 72), αναλάμβανε επίσης την υποχρέωση να διατηρήσει το τουρκικό νόμισμα χωρίς να το υποτιμήσει (άρθρο 77) και αναγνώριζε την εξομοίωση των Οθωμανών υπηκόων κατοίκων της περιοχής με τους Έλληνες υπηκόους εξασφαλίζοντάς τους διπλωματική και προξενική προστασία (άρθρο 79). Τέλος, το άρθρο 83 διέγραφε τη διαδικασία ενδεχόμενης οριστικής προσαρτήσεως της πόλεως και της περιοχής στην Ελλάδα: «Παρελθούσης πενταετίας από της ενάρξεως της ισχύος της παρούσης Συνθήκης, το υπό του άρθρου 72 προβλεπόμενον τοπικόν κοινοβούλιον δύναται, δια ψηφίσματος κατά πλειονοψηφίαν, να αιτήσεται παρά του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών, όπως η πόλις της Σμύρνης και το εν άρθρω 66 περιγραφόμενον έδαφος περιελθώσιν οριστικώς εις το Βασίλειον της Ελλάδος. Το Συμβούλιον δύναται να απαιτήσει προηγουμένως δημοψήφισμα κατά τους όρους ους θα υποδείξη.

Εν περιπτώσει καθ' ην η εφαρμογή της προηγουμένης παραγράφου ήθελεν έχει ως αποτέλεσμα την εις το Βασίλειον της Ελλάδος περιέλευσιν της Σμύρνης και του ειρημένου εδάφους, το κυριαρχικόν δικαίωμα της Τουρκίας, περί ου το άρθρον 69, θα τερματισθή. Η Τουρκία δηλοί από τούδε ότι παραιτείται, εν τη περιπτώσει ταύτη, υπέρ της Ελλάδος, πάντων των δικαιωμάτων και τίτλων αυτής επί της πόλεως».

I.E.E., τόμ. ΙΕ', σσ. 140-141

Αφού μελετήσετε την παραπάνω πηγή και με βάση τις γνώσεις σας από το σχολικό βιβλίο (που αναφέρονται στο άρθρο 83) να προσδιορίσετε το καθεστώς της Σμύρνης σύμφωνα με τη Συνθήκη των Σεβρών.

2. Αφού παρατηρήσετε τον Πίνακα 1 του σχολικού σας βιβλίου (σ. 148) να βρείτε τις συνθήκες με βάση τις οποίες έγινε η ανταλλαγή πληθυσμών και η έλευση προσφύγων στην Ελλάδα.
3. Ποια επιχειρήματα χρησιμοποιούν οι αλύτρωτοι Έλληνες για να υποστηρίξουν την άποψη ότι η ανταλλαγή των ελληνικών πληθυσμών της Τουρκίας «πλήττει καίρια την παγκόσμια συνείδηση και την παγκόσμια ηθική»; (με βάση το παράθεμα 13 του σχολικού βιβλίου, σσ. 153-154).
4. α) Να αναφέρετε τους βασικούς όρους της ελληνοτουρκικής Σύμβασης (30-1-1923).
β) Σε ποιους από τους όρους αυτούς αντέδρασαν εντονότερα οι πρόσφυγες; (βλ. παράθεμα 13, σσ. 153-154 του σχολικού βιβλίου).

5.

ΠΗΓΗ 1

Οι πορείες των αιχμαλώτων και των ομήρων προς το εσωτερικό

Οι Τούρκοι, μετά την κατάληψη της Σμύρνης, άρχισαν τη συγκέντρωση όλου του άρρενα πληθυσμού από 18 έως 45 ετών, όπως αναφερόταν στη σχετική διαταγή του Νουρεντίν. Στην πραγματικότητα όμως συλλαμβάνονταν και κάτω από 18 ετών ή πάνω από 45. Μέσα σε λίγες ώρες συνελήφθησαν περίπου 10.000 άντρες, που κλείστηκαν σε στρατώνες της Σμύρνης, και οι περισσότεροι εξοντώθηκαν, όπως γράφει ο Χρ. Σολομωνίδης. Η διαταγή του Νουρεντίν όριζε τη 17η Σεπτεμβρίου σαν τελευταία μέρα για την αναγκαστική αναχώρηση όλου του υπόλοιπου ελληνικού πληθυσμού· κατά την επιβίβαση όμως των προσφύγων στα πλοία, οι Τούρκοι που έκαναν έλεγχο συνέλαβαν και πάμπολλους άλλους για να τους οδηγήσουν σε στρατόπεδα στο εσωτερικό. Πολλοί τότε κατάφεραν να διαφύγουν μεταμφιεσμένοι, αλλά αυτοί ήταν οι εξαιρέσεις. Οι υπόλοιποι σχηματίζοντας μεγάλες φάλαγγες πήραν το δρόμο για το εσωτερικό. Ο Αγγελομάτης αναφέρει ότι πάνω από 150.000 χριστιανοί από τη Σμύρνη και τα περίχωρα οδηγήθηκαν σε στρατόπεδα. Τις πρώτες κιόλας μέρες του εκτοπισμού αναφέρεται ότι εξοντώθηκαν περίπου 3.000 Έλληνες κοντά στο προάστιο της Σμύρνης Μπουνάρμπασι, ενώ από μια άλλη φάλαγγα 5.000 αιχμαλώτων σκοτώθηκαν περίπου χίλιοι, στα ανατολικά του Μπουρνόβα. Άλλοι τόσο σκοτώθηκαν μόλις έφτασαν στη Μαγνησία. Οι εκτοπιζόμενοι είχαν χωριστεί σε τρεις ομάδες προς τον Κασαμπά, τη Μαγνησία και τη Φιλαδέλφεια (Αλά Σεχίρ), όπου από τους χίλιους περίπου που περιλάμβανε η ομάδα σκοτώθηκαν οι μισοί.

.....
Στρατόπεδα αιχμαλώτων σχηματίστηκαν και σε πολλές άλλες πόλεις του εσωτερικού· στο Τάλας της Καισάρειας, στο χωριό Κουπλιά, στα περίχωρα της Νικομήδειας (Ισμίτ), όπου τους υποχρέωναν σε αγγαρείες, στο Αφιόν-Καραχισάρ, στην Άγκυρα στο Κιρ Σεχίρ και αλλού. Οι περιγραφές των αιχμαλώτων για τις απάνθρωπες συνθήκες που επικρατούσαν στα στρατόπεδα συμπίπτουν· αντίθετα οι αριθμοί που αναφέρονται για το πόσοι σώθηκαν και επέστρεψαν αργότερα στην Ελλάδα ποικίλλουν. Γεγονός πάντως παραμένει ότι μικρό μόνο μέρος από αυτούς επέζησε. Ο Πεντζόπουλος αναφέρει ότι μόνο 15.000 επέστρεψαν αργότερα στο ελληνικό έδαφος, σύμφωνα με την πληροφορία του C. A. Macartney.

I.E.E., τόμ. ΙΕ', σσ. 243-244

ΠΗΓΗ 2

Την Κυριακή 17 Σεπτεμβρίου κυκλοφόρησε η διαταγή του στρατηγού Νουρεντίν να συλλάβουν όλο τον ανδρικό πληθυσμό από δεκαοκτώ μέχρι σαράντα πέντε ετών. Αντίθετα με την εξήγηση που έδωσαν εκ των υστέρων οι Τούρκοι, δεν επρόκειτο παρά για άνδρες που υπετίθετο ότι είχαν αγωνιστεί στο πλευρό του ελληνικού στρατού. Στην πράξη συνέλαβαν όλους τους άνδρες με

ρωμαλέο παρουσιαστικό από δεκαπέντε μέχρι πενήντα πέντε ετών. Γι' αυτές τις συλλήψεις ένας μάρτυρας αφηγείται τα ακόλουθα:

«Δεν μπορούσε να υπάρξει πιο σπαρακτικό θέαμα: οι γυναίκες είχαν χωριστεί από τους άνδρες τους, οι μανάδες από τους γιους τους, οι αδελφές από τους αδελφούς τους. Όλοι όσοι είχαν συλληφθεί με τον τρόπο αυτό, είχαν σταλεί σε στρατόπεδα συγκέντρωσης *ad hoc* και, όταν συγκεντρώθηκαν όλοι εκεί, έπεσαν θύματα ληστείας των Τούρκων στρατιωτών. Δεν τους έκλεψαν μόνο τα χρήματα που είχαν, αλλά και τα ρούχα και τα παπούτσια τους. Για να γλιτώσουν την τέλεια απογύμνωση, πολλοί απ' αυτούς έσκιζαν οι ίδιοι τα ρούχα τους, γιατί οι Τούρκοι βλέποντας κουρέλια και μόνο, δεν τους τα έβγαζαν καθόλου».

Από αυτά τα στρατόπεδα συγκέντρωσης οι Τούρκοι έστελναν καθημερινά προς την ενδοχώρα περίπου χίλιους χριστιανούς, κατά φάλαγγες, αποσπώντας τους από τον αριθμό εκείνων που είχαν συλληφθεί με αυτό τον τρόπο.

Σύμφωνα με αφηγήσεις όσων κατάφεραν να διαφύγουν κατά τη διάρκεια των πρώτων ημερών αυτών των εκτοπίσεων προς την ενδοχώρα, τρεις χιλιάδες περίπου από τους αιχμαλώτους φονεύθηκαν έξω από το χωριό Μπουνάρμπασι, σε απόσταση δέκα χιλιομέτρων από τη Σμύρνη. Οι τελευταίες φάλαγγες οδηγήθηκαν στην ενδοχώρα χωρίς ρούχα και παπούτσια, γιατί τους είχαν κλέψει τα πάντα. Πολλοί από αυτούς έπεσαν καθοδόν και επειδή ήταν αδύνατο να υπακούσουν στις διαταγές των Τούρκων ιππέων και να προχωρήσουν, φονεύθηκαν επί τόπου. Ο αριθμός αυτών των κατοίκων της Σμύρνης και της ενδοχώρας (ηλικίας από δεκαοχτώ μέχρι σαράντα πέντε ετών), που συνελήφθησαν έτσι και οδηγήθηκαν από τους Τούρκους προς την ενδοχώρα, θα πρέπει να υπολογιστεί στις 150.000.

René Puaux, *Οι τελευταίες ημέρες της Σμύρνης*, εκδ. Ιστορητής, Αθήνα 1993, σσ. 82-83

ΠΗΓΗ 3

Μια εβδομάδα μετά την είσοδο των τουρκικών δυνάμεων στη Σμύρνη, το Σάββατο 3 Σεπτεμβρίου 1922 ή 16-9-1338 του τουρκικού ημερολογίου, δημοσιεύτηκε η παρακάτω προκήρυξη:

Αρ. 5 / 16-9-38

«Αον) Όλοι οι έλληνες και αρμένιοι από του 18ου έτους μέχρι του 45ου, οι ευρισκόμενοι εις τα απελευθερωθέντα εδάφη από τον στρατόν μας, καθώς και οι έλληνες και αρμένιοι οι μεταφερθέντες από τον ελληνικόν στρατόν εις τα παράλια προς επιβίβασιν και εγκαταλειφθέντες κατόπιν της ακατασχέτου καταδιώξεως του στρατού μας πρέπει να παραδοθούν πάραυτα. Θα κρατηθούν ως αιχμάλωτοι μέχρι πέρατος των εχθροπραξιών. Το μέτρον τούτο λαμβάνεται εναντίον των διότι έλαβον επισήμως τα όπλα εναντίον της πατρίδος, διότι κατετάγησαν εις τον εχθρικόν στρατόν, διότι τελευταίως ακόμη επυρπόλησαν πόλεις και χωρία και διέπραξαν ανηκούστους ωμότητας εναντίον του ειρηνικού πληθυσμού και δια να μη προσέλθουν, εάν αφεθούν ελεύθεροι, να ενισχύσουν τον εχθρικόν στρατόν.

Βον) Όλοι εκείνοι τους οποίους δεν αφορά το πρώτον άρθρον και γενικώς, όλοι αι συμριναϊκαί οικογένειαι ή έλληνες και αρμένιοι πρόσφυγες, δύνανται να μεταναστεύσουν μέχρι της 30ης Σεπτεμβρίου 1338. Όσοι, παρελθούσης της προθεσμίας ταύτης, δεν θα έχουν εγκαταλείψει την χώραν και θα κριθούν ύποπτοι απειλής κατά της ασφαλείας του στρατού και της δημοσίας τάξεως, θα οδηγηθούν εκτός της πολεμικής ζώνης.

Γον) Επειδή η Μεγάλη Εθνοσυνέλευσις έλαβε μέτρα δια την εκκαθάρισιν από τα λείψανα του ελληνικού στρατού και εκμηδένισιν των καταστρεπτικών οργανώσεων του εχθρού, όλοι οι κάτοικοι άνευ διακρίσεως φυλής και θρησκείας οφείλουν να επιστρέψουν εις τας εστίαις των και επαναλάβουν τας ειρηνικάς εργασίας των.

*Ο διοικητής του στρατού
NOYPENTIN»*

I.E.E., τόμ. ΙΕ', σ. 237

ΠΗΓΗ 4

Ο Κεμάλ είχε εκδώσει μια διαταγή που καθόριζε ακριβώς την κατάσταση. Όλοι οι άρρενες Έλληνες και Αρμένιοι, από 17 έως 45 ετών (η δρ. Λάβτζοϊ λέει από 15 ως 50, αλλά νομίζω ότι κάνει λάθος), θα εκτοπίζονταν στο εσωτερικό για να υπηρετήσουν σε τουρκικές ομάδες εργασίας. Αυτό σήμαινε απλώς παράταση του μαρτυρίου ακολουθούμενη από το θάνατο. Κατόπιν, όλοι οι υπόλοιποι πρόσφυγες, που δεν ανήκαν στην παραπάνω κατηγορία, θα στέλνονταν στις ομάδες εργασίας άσχετα από το φύλο και την ηλικία τους. Στη συνέχεια, ύστερα από έκκληση της Νίαρ Ιστ Ριλίφ και άλλων, δόθηκε παράταση για τη δεύτερη κατηγορία ως τις 8 Οκτωβρίου και εκδόθηκε μια άλλη διαταγή, σύμφωνα με την οποία όλοι οι χριστιανοί έπρεπε να έχουν φύγει από την Ανατολία μέσα σε 30 ημέρες. Επρόκειτο για μια ολοκληρωτική εκκαθάριση.

Η ακριβής ιστορία των 160.000 ανδρών που χωρίστηκαν από τις οικογένειές τους και οδηγήθηκαν στο εσωτερικό υπό την επιτήρηση των Τούρκων δε θα γίνει ποτέ γνωστή. Το παραπέτασμα που την καλύπτει ανασηκώνεται προς στιγμή για να αποκαλύψει ένα τάγμα εργασίας μακριά στα βουνά, στο δρόμο από τη Σμύρνη προς την Καισάρεια, να προχωράει αφήνοντας στην πορεία του μια μακριά σειρά από νεκρούς, με τους άντρες του αρρώστους, συχνά τραυματισμένους, μισόγυμνους και λιμοκτονούντες να σπρώχνονται αλύπητα από τα τουρκικά μαστίγια μέχρι να πέσουν και οι τελευταίοι, καλωσορίζοντας την ανακούφιση που τους πρόσφερε ο θάνατος ή τα κατάλοιπα μιας τέτοιας συνοδείας, να φτάνουν στον τελικό προορισμό τους, έχοντας ελαττωθεί από χιλιάδες σε εκατοντάδες. Αρκεί μόνο να πούμε ότι το μαρτύριό τους ήταν μακροχρόνιο και ότι πέθαναν αυτοί που αποτελούσαν το άνθος του άρρενα πληθυσμού των χριστιανικών μειονοτήτων. Σκοπός της τουρκικής πολιτικής ήταν απλώς η εξόντωσή τους. Αυτή η πολιτική ακολουθήθηκε με συνέπεια.

Edward Hale Bierstadt, Η Μεγάλη Προδοσία, ό.π., σσ. 78-79

Αφού μελετήσετε τις παραπάνω πηγές και με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις να αναφερθείτε στην τύχη του ανδρικού πληθυσμού μετά την καταστροφή της Σμύρνης.

Ερωτήσεις αντικειμενικού τύπου

Ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής

Να βάλετε σε κύκλο το γράμμα που αντιστοιχεί στη σωστή απάντηση.

1. Με τη Συνθήκη των Σεβρών (Ιούλιος 1920)
 - α) ανατέθηκε οριστικά η διοίκηση της περιοχής της Σμύρνης στην Ελλάδα
 - β) αποβιβάστηκε ελληνικός στρατός στη Σμύρνη
 - γ) περιήλθε υπό Ελληνική διοίκηση προσωρινά η περιοχή της Σμύρνης
 - δ) ρυθμίστηκαν οριστικά οι εδαφικές σχέσεις Ελλάδας - Τουρκίας

2. Με την άφιξη των προσφύγων, το έργο της προσωρινής στέγασης ανέλαβε
 - α) η Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής
 - β) το Υπουργείο Περιθάλψεως
 - γ) το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων
 - δ) η ΕΑΠ (Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων)

3. Η Ελληνοτουρκική Σύμβαση (30-1-1923)
 - α) ρύθμιζε την προαιρετική ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας
 - β) ικανοποίησε τα συμφέροντα των προσφύγων
 - γ) ήταν αντίθετη με τα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων
 - δ) ρύθμιζε την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας

4. Με τη Συνθήκη της Λωζάνης (24 Ιουλίου 1923)
 - α) ρυθμίστηκαν οριστικά οι εδαφικές σχέσεις Ελλάδας - Τουρκίας
 - β) προσαρτήθηκαν τα Δωδεκάνησα στην Ελλάδα
 - γ) πραγματοποιήθηκε το όραμα της Μεγάλης Ελλάδας
 - δ) παραχωρήθηκε η Δυτική Θράκη στην Ελλάδα

Ερωτήσεις αντιστοίχισης

Να γράψετε, στο κενό αριστερά, το γράμμα του δεδομένου της στήλης Β΄ που αντιστοιχεί στο δεδομένο της στήλης Α΄. (Κάποια δεδομένα της στήλης Β΄ περισσεύουν).

1.

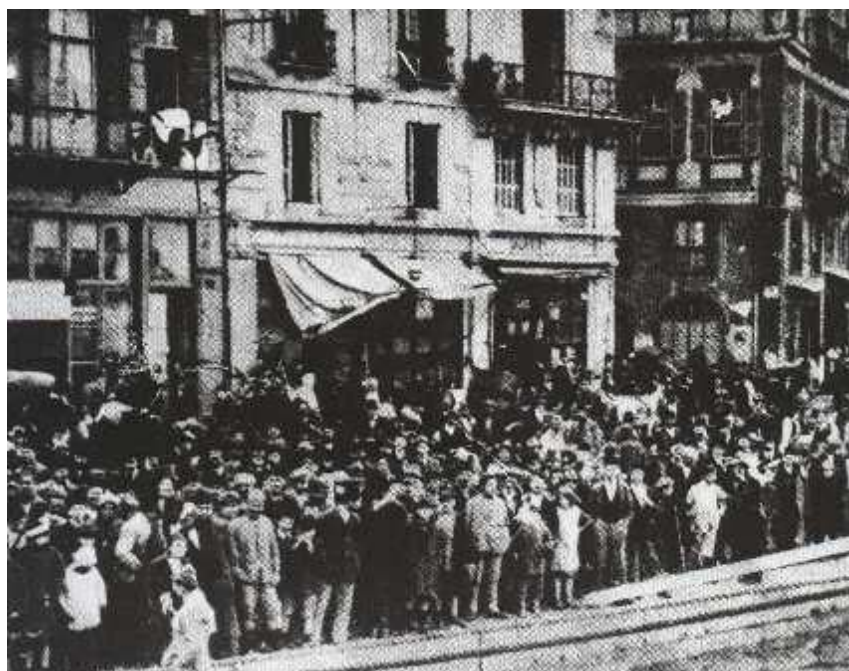
Στήλη Α΄	Στήλη Β΄
___ πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία	α) Συνθήκη Βουκουρεστίου
___ πρόσφυγες από τη Βουλγαρία	β) Ελληνοτουρκική Σύμβαση (Ιανουάριος 1923)
___ πρόσφυγες από Πόντο, Κιλικία, Καππαδοκία	γ) Συνθήκη Σεβρών (Αύγουστος 1920)
	δ) Συνθήκη Νείγυ (Νοέμβριος 1919)

2.

Στήλη Α΄	Στήλη Β΄
___ μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα το 1924 και το 1925 με τη μέριμνα της Μικτής Επιτροπής	α) Έλληνες κάτοικοι Ανατολικής Θράκης
	β) Έλληνες κάτοικοι Δυτικής Θράκης

<p>___ τους δόθηκε προθεσμία ενός μήνα για να εκκενώσουν την περιοχή</p>	<p>γ) Έλληνες κάτοικοι Βουλγαρίας δ) Έλληνες κάτοικοι Κεντρικής και Νότιας Μικράς Ασίας</p>
--	---

Εργασία για το σχολείο

Πρόσφυγες στην προκουμαία της Σμύρνης

Πρόσφυγες στη Χίο

Πρόσφυγες στα παραπήγματα (Πολύγωνο)

Οι φωτογραφίες είναι από το βιβλίο του Μανόλη Μεγαλοκονόμου, *Η Σμύρνη, Από το αρχείο ενός φωτορεπόρτερ*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1992, σσ. 156, 180, 188 αντίστοιχα.

- α) Αφού παρατηρήσετε τις παραπάνω φωτογραφίες να αναφερθείτε στο οδοιπορικό των ανθρώπων που εικονίζονται σε συνάρτηση με τα σχετικά ιστορικά γεγονότα.
- β) Αφού παρατηρήσετε χωριστά την καθεμιά από τις φωτογραφίες να ερμηνεύσετε τις διαφορετικές όψεις των συναισθημάτων που διακατέχουν τους εικονιζόμενους.

Εργασία για το σχολείο

Πρόσφυγες του 1821 - Πρόσφυγες του 1922

- Διαφορές νοοτροπίας και αντιμετώπισης από τις ελληνικές κυβερνήσεις.

Εργασία για το σχολείο

ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΦΥΓΙΑΣ

1) Πρόσφυγες στη Σμύρνη από τα ενδότερα της Μικράς Ασίας

ΠΗΓΗ 1

Μόλις πάτησα το ποδάρι μου στη Σμύρνη, στάθηκα να πάρω ανάσα. Σταυροκοπήθηκα, μ' έπιασε μια ξαφνική χαρά. Πάντα εδώ στη Σμύρνη έβρισκε σιγουριά κι αποκούμπι η ρωμιοσύνη. Οι Τούρκοι τη λέγανε «Γκισούρ Ισμίρ» κι ήταν πραγματικά η Άπιστη γι' αυτούς· για μας όμως ήτανε η χαρούμενη και φιλόξενη πρωτεύουσα του ελληνισμού. Μοσχοβολούσε γιασεμί και λαχταρούσε για λευτεριά. Μόνο να σεργιανάς στο Και, στα μπουλβάρια, στους βερχανέδες, να νταραβερίζεσαι στα μπεζεστένια, να πίνεις ρακί στο Κόρσο, να βλέπεις παντού κέφι, χαρά, σου μαλάκωνε η καρδιά, γέμιζε φως, πόθους, θάρρητα. Να ζήσω, έλεγες, να ζήσω, να δουλέψω απεξαρχής, να φτιάσω τούτο και τ' άλλο, να χαρώ, ν' αγαπήσω, να χτίσω.

Τώρα τι 'τανε αυτό π' αντίκριζα; Μια νεκρή πολιτεία. Τα μαγαζιά και τα κέντρα κλειδωμένα με διπλό λουκέτο. Τα σπίτια βουβά, σαν ακατοίκητα. Γέλιο δεν άκουγες, παιδί δεν έβλεπες να παίζει στο δρόμο. Καραβάνια θλιβερά σερνόντανε στα σοκάκια σαν μια σειρά κάμπιες. Κορμιά κυρτωμένα, πρόσωπα χολιασμένα, χαλκοπράσινα, χείλη ξερά, ασπρισμένα. Ήτανε οι πρόσφυγες που φτάνανε απ' το εσωτερικό. Σέρνανε μαζί τους μπόγους, τσομπλέκια, μπουσούλα, κονίσματα, φορεία μ' αρρώστους, κατσίκες, κότες, σκύλους. Οι εκκλησιές, οι

στρατώνες, τα σκολειά, οι αποθήκες, οι φάμπρικες, όλα γέμισαν πρόσφυγες· βελόνι να 'ριχνες δε θα 'πεφτε.

Διδώ Σωτηρίου, *Ματωμένα Χώματα*, ό.π., σσ. 293-294

ΠΗΓΗ 2

Η πόλη άρχισε να γεμίζει πρόσφυγες από την ενδοχώρα. Οι περισσότεροι ήταν μικροκαλλιεργητές που είχαν κληρονομήσει ένα κομμάτι γης από τους παππούδες τους. Οι πρόγονοί τους είχαν εγκατασταθεί στη Μικρά Ασία προτού αρχίσουν οι Τούρκοι να αναπτύσσουν εθνική συνείδηση και να φιλοδοξούν να γίνουν κράτος. Ήταν άνθρωποι της γης και είχαν μάθει να ζουν τις οικογένειές τους με τα λιγοστά στρέμματα που είχαν στη διάθεσή τους, με μια αγελάδα, ένα γάιδαρο και ένα κασίκι. Αυτή ήταν η περιουσία τους. Καλλιεργούσαν καπνά, σύκα, σταφίδα και άλλα εξαγωγίμα προϊόντα. Ήταν πάντως ειδικοί στην καλλιέργεια της καλύτερης ποιότητας καπνού και της καλύτερης -σε ολόκληρο τον κόσμο- σταφίδας της Μικράς Ασίας. Αυτό το υπολογίσιμο αγροτικό δυναμικό, η ραχοκοκαλιά της ευημερίας όλου του τόπου, ερχόταν στη Σμύρνη εξαθλιωμένο, σε κατάσταση επαιτείας. Οι φιλόπονοι και αποδοτικοί αυτοί γεωργοί βρίσκονταν πια στο έλεος της φιλανθρωπίας των Δυτικών. Έφθαναν στη Σμύρνη κατά χιλιάδες και κατασκήνωναν στην παραλία. Είχαν γεμίσει τις εκκλησίες, τα σχολεία και τις αυλές της Υ.Μ.Σ.Α. και της Υ.Ω.Σ.Α. καθώς και τα αμερικανικά σχολεία. Κοιμούνταν όπου έβρισκαν - ακόμα και στο δρόμο. Τις πρώτες μέρες πολλοί από αυτούς έβρισκαν ακόμη τρόπο να φύγουν με ατμόπλοια και άλλα πλωτά μέσα. Η αποβάθρα όμως γέμισε πολύ γρήγορα πρόσφυγες φορτωμένους τα απομεινάρια της περιουσίας τους. Παρουσίαζαν αξιοθρήνητο θέαμα. Όποιος άνθρωπος δεν είχε πάθει «ανοσία» στον πόνο μετά το Μεγάλο Πόλεμο, ένιωθε να του ραγίζει η καρδιά στη θέα εκατοντάδων αβοήθητων παιδιών. Δυστυχώς όμως είναι και η ατροφία της καρδιάς ένα από τα φαινόμενα που προκαλεί ο Αρμαγεδδών. Η γιατρός Esther Lovejoy έχει γράψει κάτι που αφορά και μερικούς Αμερικανούς αυτόπτες μάρτυρες των τραγικών σκηνών:

«Το μυαλό τους», λέει, «έμοιαζε να μην καταγράφει όσα έβλεπαν τα μάτια τους». Αν έγραφε ότι «η καρδιά τους» δεν κατέγραφε όσα διεκτραγωδούνταν, τότε θα πλησίαζε περισσότερο στην αλήθεια. Οι πρόσφυγες δεν μπορούσαν να κουβαλήσουν τίποτα περισσότερο απ' όσα μπορεί να φορτωθεί ένας καταπονημένος άνθρωπος στην πλάτη.

Κάτω από ομαλές συνθήκες δε βλέπεις αρρώστους, γιατί κάθονται κλεισμένοι στα σπία τους ή στα νοσοκομεία. Όταν όμως ξεσπάει φωτιά ή πανικός, διαπιστώνεις με κατάπληξη πόσο πολλοί άνθρωποι είναι άρρωστοι ή ανήμποροι. Πολλοί πρόσφυγες κουβαλούσαν γέρους και ανάπηρους στις πλάτες τους. Θυμάμαι μια ηλικιωμένη με άσπρα μαλλιά να παραπατάει στα σοκάκια της Σμύρνης, φορτωμένη στην πλάτη το σκελετωμένο γιο της που καιγόταν στον πυρετό. Ήταν πιο ψηλός από τη μάνα του και τα πόδια του σέρνονταν στο έδαφος.

George Horton, *Αναφορικά με την Τουρκία*, ό.π., σσ. 137-139

ΠΗΓΗ 3

Στο μεταξύ η ένταση και η ανησυχία στη Σμύρνη καθημερινά μεγάλωναν, καθώς έφθαναν από το εσωτερικό της Μικράς Ασίας τράινα κατάμεστα από πρόσφυγες και στρατιώτες, ενώ πάμπολλοι άλλοι κατέκλυζαν τους δρόμους που οδηγούσαν στη Σμύρνη και στα άλλα παραλιακά αστικά κέντρα. Όπως αναφέρει η *M. House* οι Αμερικανοί υπολόγιζαν ότι οι πρόσφυγες από το εσωτερικό έφθαναν στη Σμύρνη με ρυθμό 30.000 ατόμων την ημέρα και έβρισκαν καταφύγιο στις εκκλησίες, στα νεκροταφεία ή στο ύπαιθρο, ενώ οι πιο τυχεροί βολεύονταν πρόχειρα στα σπίτια συγγενών τους στην πόλη. Ατέλειωτες είναι οι περιγραφές των αυτοπτών μαρτύρων για το θλιβερό και συγκινητικό θέαμα που παρουσίαζαν τα πλήθη των προσφύγων, που με το φόβο ζωγραφισμένο στα πρόσωπά τους δεν είχαν παρά μόνο μια σκέψη: να φύγουν το συντομότερο δυνατό από τη Μικρά Ασία. Όπως γράφει ο *M. Ροδάς*: «Εφ' όσον παρήρχοντο αι ώραι και αι στιγμαί όλοι αντελαμβάνοντο ότι το ελληνικόν κράτος έπαυσε να υφίσταται εν Σμύρνη. Αρμοστέια δε και στρατιά απετέλουν τα ράκη της ελληνικής κυριαρχίας. Οι δημόσιοι υπάλληλοι ήρχισαν να αναχωρούν τμηματικώς. Οι αξιωματικοί απέστειλλον τας οικογενείας των προς τας νήσους και τον Πειραιά...»

I.E.E., τόμ. ΙΕ', σ. 234

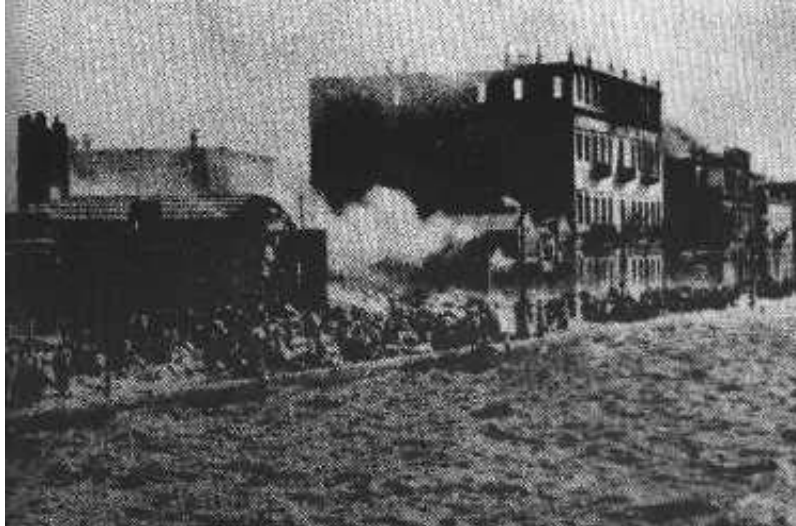
2) Οι πρόσφυγες στην προκυμαία της Σμύρνης

ΠΗΓΗ 1

Ο *Π. Καρολίδης* περιγράφει τις αλλόφρονες σκηνές που διαδραματιζόνταν στην παραλία της Σμύρνης:

«ενώπιον των από των πλοίων αναισχύντως θεωμένων Ευρωπαίων και Αμερικανών» και πώς η θάλασσα «επληρώθη πτωμάτων σφαγέντων ή πνιγέντων εις τρόπον ώστε ηδύνατό τις βαδίζων επί των πτωμάτων τούτων να διανύση μέγα μέρος της κατά την προκυμαίαν θαλάσσης ώσπερ επί ξηράς βαδίζων. Και αυτοί οι Αμερικανοί, ενώ ηδύναντο δια μιας μόνον βολής τηλεβόλου να διασκορπίσωσι το αιμόδιπον πλήθος, εθεώντο μετά θλίψεως, αλλά και άνευ ενεργείας τινός το τελούμενον αιματηρόν δράμα».

Διδώ Σωτηρίου, Η Μικρασιατική Καταστροφή, ό.π., σ. 96

(Από το βιβλίο του Μανόλη Μεγαλοκονόμου, *Η Σμύρνη...*, ό.π., σ. 151)

ΠΗΓΗ 2

Στην απερίγραπτη σύγχυση και στον τρόμο που ήδη επικρατούσε είχε τώρα προστεθεί και η φρίκη της πυρκαγιάς που θρασομανούσε, μιας πυρκαγιάς που κατέτρωγε τα πάντα στο περάσμά της. Η Γκισούρ Ιζμίρ, η «άπιστη» Σμύρνη, όπως την αποκαλούσαν οι Τούρκοι, ήταν καταδικασμένη.

Πριν και ύστερα από την κατάληψη, οι κάτοικοι της πόλης συσσωρεύονταν στη μακριά προκυμαία εκλιπαρώντας να επιβιβαστούν σε οποιοδήποτε πλεούμενο μπορούσε και ήθελε να τους πάρει. Τώρα όμως, με την πόλη αγκαλιασμένη από τις φλόγες, η προκυμαία είχε πλημμυρίσει απ' όλους όσοι είχαν μοναδική τους ελπίδα τη φυγή. Είναι αδύνατον να αναφερθούν ακριβείς αριθμοί αναφορικά με την καταστροφή της Σμύρνης, αλλά, διασταυρώνοντας τις πληροφορίες της μιας Αρχής με αυτές των άλλων, υπολογίζεται ότι περίπου 100.000 άτομα σφαγιάστηκαν, 280.000 είχαν συνωστισθεί στην προκυμαία ικετεύοντας για τη σωτηρία τους και 160.000 ακόμα εκτοπίστηκαν από τους Τούρκους στο εσωτερικό για να μην ξαναφανούν ποτέ. Οι λεπτομέρειες πάνω σ' αυτά είναι τόσο πολλές, ώστε κάθε περιγραφή θα ήταν ατελής. Είναι ένας πίνακας πολύ μεγάλος και πολύ φρικτός για να τον ζωγραφίσει κανείς. Οι μαθήτριες του Αμερικανικού Κολεγιακού Ινστιτούτου κι εκείνες της Αρμενικής Σχολής Θηλέων, που βρισκόταν απέναντι, έπεσαν στα χέρια των Τούρκων. Μαζί τους βρισκόταν 1.300 πρόσφυγες, που είχαν καταφύγει στα κτίρια του κολεγίου. Είναι πολύ οδυνηρό να αναλογίζεται κανείς την τύχη αυτών των κοριτσιών, που εκπαιδεύονταν σ' ένα αμερικανικό ίδρυμα σύμφωνα με τα αμερικανικά ιδανικά και τον αμερικανικό τρόπο σκέψης και βρέθηκαν στο έλεος ανθρώπων ανελέητων, που συνδύαζαν τη θηριωδία του Μογγόλου με την πανούργα σκληρότητα της κατώτερης ανατολίτικης κάστας. Όμως, παρά το

γεγονός ότι το λιμάνι της Σμύρνης ήταν γεμάτο συμμαχικά πολεμικά πλοία, δε βρέθηκε κανείς να τις σώσει και χάθηκαν.

Το μεγάλο πλήθος είχε συνωστισθεί τόσο ασφυκτικά στην προκυμαία, ώστε, όταν κάποιος πέθαινε, δεν μπορούσε να πέσει, αλλά συνέχιζε να παραμένει όρθιος, στηριζόμενος αναγκαστικά από τους διπλανούς του. Από τη μια πλευρά υπήρχε το λιμάνι, από την άλλη μια αραιή γραμμή ναυτών από τα συμμαχικά πλοία, τοποθετημένων εκεί, υποτίθεται, για να προστατεύσουν τους πρόσφυγες, ενώ στην πραγματικότητα αδυνατούσαν να κάνουν κάτι παραπάνω από το να προστατεύσουν τους ομοεθνείς τους και μόνο εκείνους. Οι Βρετανοί, που οι Τούρκοι τους μισούσαν, δεν μπορούσαν να κάνουν σχεδόν τίποτα. Οι Γάλλοι και οι Ιταλοί, που έτρεφαν έντονα φιλοτουρκικά αισθήματα, πρόσφεραν πολύ λίγη βοήθεια. Οι Αμερικανοί, με τα χέρια δεμένα από μια άδικη διαταγή, έκαναν ό,τι ήταν ανθρωπίνως δυνατό κάτω από τις περιστάσεις. Πίσω από τη λεπτή γραμμή των Συμμάχων βρίσκονταν τα σπία που έβλεπαν προς τη θάλασσα και πίσω απ' αυτά η φλεγόμενη πόλη, στεφανωμένη από σύννεφα καπνού, μέσα από τα οποία ξεπετάγονταν θριαμβευτικά γλώσσες φωτιάς. Δεν υπήρχε κανείς να προστατεύσει τους Έλληνες και τους Αρμενίους, που αποτελούσαν το 99% εκείνων που συνωστίζονταν στην προκυμαία σε αναζήτηση καταφυγίου. Τις ημέρες και τις νύχτες που ακολούθησαν, ομάδες Τούρκων ορμούσαν στο τρομοκρατημένο ανθρώπινο κοπάδι, άρπαζαν δέκα είκοσι γυναίκες και τις έπαιρναν μαζί τους ή τις βίαζαν και τις έσφαζαν εκεί κοντά.

Edward Hale Bierstadt, *Η Μεγάλη Προδοσία*, ό.π., σ. 70-72

3) Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες φτάνουν στα νησιά και τον Πειραιά

ΠΗΓΗ 1

Μόλις είπαμε πως πατήσαμε χώμα σίγουρο, μια περίπολο μας περιμάζεψε εμάς και πολλούς άλλους και μας μπάρκκαρε όλους μαζί σ' ένα καράβι που ήτανε έτοιμο να σηκώσει άγκυρα.

- Η Σάμο γέμισε πρόσφυγες, τραβάτε αλλού...

- Φίσκα όλα τα νησιά και τα πόρτα...

- Παντού πρόσφυγες! Πρόσφυγες! Ενάμισι εκατομμύριο ψυχές.

Βρεθήκαμε κουλουριασμένοι στην πρύμνη κάποιου βαποριού, με τα κουρέλια μας και τα μπογαλάκια μας, μουδιασμένοι, ξεκουρνιασμένοι, χωρίς να ξέρουμε πού θα μας σβουρίξει η καταιγίδα. Οι γυναίκες στενάζανε!

- Τι απόγιναν οι δικοί μας;

Τον ακούς στο νου και στην καρδιά το σεισμό και το χαλασμό· δε σταματάει.

Τραντάζει το καράβι. Σαλπάρει. Κανείς δεν ξέρει πού πάει. Τα μάτια ψάχνονται:

- Μήπως ξέρεις;

- Τι ξέρεις και δε μιλάς;

- Το δικόνε μου μου τον επήρανε από την Πούντα...

- Το είχα ντύσει γυναίκα τ' αγόρι μου, μα το πήρανε χαμπάρι...

Διδώ Σωτηρίου, *Ματωμένα Χώματα*, ό.π., σσ. 336-337

ΠΗΓΗ 2

Είχα μάθει πως έφθαναν γυναικόπαιδα, μισογυμνά, νηστικά, που από τη Σμύρνη δεν είχαν φάγει κάποτε ούτε μια βούκα ψωμί. Κατέβαζαν τ' απελπισμένα αυτά ναυάγια και τα στοίβαζαν, σαν αγέλη, μέσα σε παλιά άδεια βαγόνια αραδιασμένα στην προκουμαία του Πειραιώς. Αλλά για τροφή, ούτε λόγος γίνονταν.

Κατέβηκα στον Πειραιά και είδα το φοβερό αυτό ανθρωπομάζωμα. Κλάματα, φωνές, ολολυγμοί, γέμιζαν, έσχιζαν τον αέρα.

- «Ψωμί! Ψωμί! Είμεθα νηστικοί δύο μέρες!»

Μια νέα, καλοντυμένη, καπελωμένη, με γούνες στο λαιμό, ανεβοκατέβαινε από τα βαγόνια. Με είδε, ήλθε κοντά μου, και αγριεμένη σαν τρελή με ρώτησε:

- «Μην είδατε τους γονείς μου;»

- «Τους γονείς σας; Δεν τους ξέρω. Ποιοι είναι;»

Με απελπισία άρπαξε το μέτωπό της στις φούχτες της.

- «Με συγχωρείτε. Είμαι τρελή! Από χτες παίρνω βόλτα όλα τα βαγόνια, γυρεύω τους γονείς μου που έμεναν στη Σμύρνη, όλο ελπίζω να τους βρω! Ίσως και να τους σκότωσαν...»

Κι έφυγε, και ανέβηκε σ' άλλο βαγόνι, γυρεύοντας, ανάμεσα στο τραγικό αυτό ανθρωπομάζωμα, τους χαμένους της γονείς.

Οι φωνές από τα βαγόνια γίνονταν όλο και πιο σπαραχτικές. Το χτίριο του σταθμού ήταν γεμάτο πρόσφυγες, κλάματα, φωνές.

Έφυγα, πήγα σ' ένα φούρνο και είπα του φούρναρη:

- «Φόρτωσε όσα μπορείς καρβέλια το καρτσάκι σου και ακολούθα με. Θα σου πληρώσω τα ψωμιά».

Μα στην είσοδο του σταθμού με σταμάτησαν αστυνομικοί.

- «Απαγορεύεται η διανομή».

- «Φέρνω ψωμιά και χρήματα! Αφήστε με να βοηθήσω τους πεινασμένους».

- «Έχετε άδεια;»

- «Όχι».

- «Δεν μπορείτε να μοιράσετε τίποτα».

- «Γιατί;»

- «Απαγορεύεται η βενιζελική προπαγάνδα».

Μ' έπιασε φούρκα. «Τι προπαγάνδα, χριστιανέ μου; Ελάτε μαζί μου! Οι άνθρωποι πεινούν!»

- «Απαγορεύεται. Ανώτερη διαταγή».

Ελευθέριος Βενιζέλος, Αρχείο της Π.Σ. Δέλτα, ό.π., σσ. 121-122

4) Ο πόνος της προσφυγιάς

ΠΗΓΗ 1

Στη Λωζάνη, με χωριστή ελληνοτουρκική σύμβαση που υπογράφηκε στις 30 Ιανουαρίου 1923, διευθετήθηκε επίσης η τύχη του ελληνικού πληθυσμού που είχε παραμείνει στην Τουρκία και του τουρκικού που βρισκόταν στην Ελλάδα. Εφαρμόστηκε η συνταγή που είχε από παλιά συστήσει ο Βενιζέλος: η υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών. Μόνον οι Έλληνες της Κωνσταντινουπόλεως και των νήσων Ίμβρου και Τενέδου εξαιρέθηκαν από την ανταλλαγή, καθώς και οι Τούρκοι της ελληνικής Θράκης. Η έξοδος αυτή και από τις δυο πλευρές του Αιγαίου, που είχε αρχίσει το 1912 και τέλειωσε το 1925 έμελλε να δώσει ακόμη τραγικότερο χαρακτήρα στα αποτελέσματα της ελληνοτουρκικής αναμετρήσεως: μέσα στα δεκατρία αυτά χρόνια 1.290.000 Έλληνες εγκατέλειψαν οριστικά την Τουρκία και έγιναν πρόσφυγες στην Ελλάδα (περίπου 1.100.000 πριν από τη Συνθήκη της Λωζάνης και 189.916 μετά), ενώ 480.000 τούρκοι αναγκάστηκαν να φύγουν από την Ελλάδα και να πάνε στην Τουρκία (125.000 πριν από τη Συνθήκη της Λωζάνης και 355.635 μετά).

Δ. Κιτσίκη, Συγκριτική Ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20ο αιώνα, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1978, σσ. 214-215

ΠΗΓΗ 2

«Όλοι οι Έλληνες στην Ελλάδα, όλοι οι Τούρκοι στην Τουρκιά!... Θρήνος σηκώθηκε μέσα στο χωριό ... Δύσκολα, δύσκολα πολύ, μαθές, ξεκολνάει η ψυχή από τα γνώριμά της νερά κι από τα χώματα ... Μας ξεριζώνουν! Ανάθεμα στους αίπιους! Ανάθεμα στους αίπιους! Ανάθεμα στους αίπιους! Σήκωσε ο λαός τα χέρια στον ουρανό, σήκωσε βουή μεγάλη: - Ανάθεμα στους αίπιους! Κυλίστηκαν όλοι χάρμω, φιλούσαν μαλακωμένο από τη βροχή χώμα, το 'τριβαν στην κορφή του κεφαλιού τους στα μάγουλα, στο λαιμό, έσκυβαν το ξαναφιλούσαν».

Ν. Καζαντζάκης, Οι αδερφοφάδες, εκδ. Ελ. Καζαντζάκη, Αθήνα, 1973, σσ. 14-18

- Εικόνες από την αναχώρηση των προσφύγων από τις πατρίδες τους και την άφιξή τους στην Ελλάδα.

Εργασία για το σπίτι

ΠΗΓΗ 1

Μαρτυρίες από την Μικρασιατική Καταστροφή

Η τελευταία εικόνα της καιόμενης Σμύρνης κατά τον George Horton, Αμερικανό Πρόξενο στη Σμύρνη

Η τελευταία εικόνα της άτυχης Σμύρνης χαραχτηκε για πάντα στη μνήμη μου: τεράστια σύννεφα καπνού να ανεβαίνουν ψηλά, ως τον ουρανό, αμέτρητα πλήθη προσφύγων να συνωστίζονται στη στενή προκυμαία και ένας πάνοπλος και παντοδύναμος πολεμικός στόλος να παρακολουθεί αμέτοχος -από πολύ κοντά- όσα συνέβαιναν.

Όταν το αντιτορπιλικό μας απομακρύνθηκε και άρχισε να νυχτώνει, έβλεπα τις φλόγες να απλώνονται σε μια τεράστια έκταση και να γίνονται όλο και πιο έντονες, ασκώντας μια σατανική γοητεία. Οι ιστορικοί και οι αρχαιολόγοι λένε ότι μόνο ένα προηγούμενο υπάρχει σε βαρβαρότητα: η καταστροφή της Καρχηδόνας από τους Ρωμαίους.

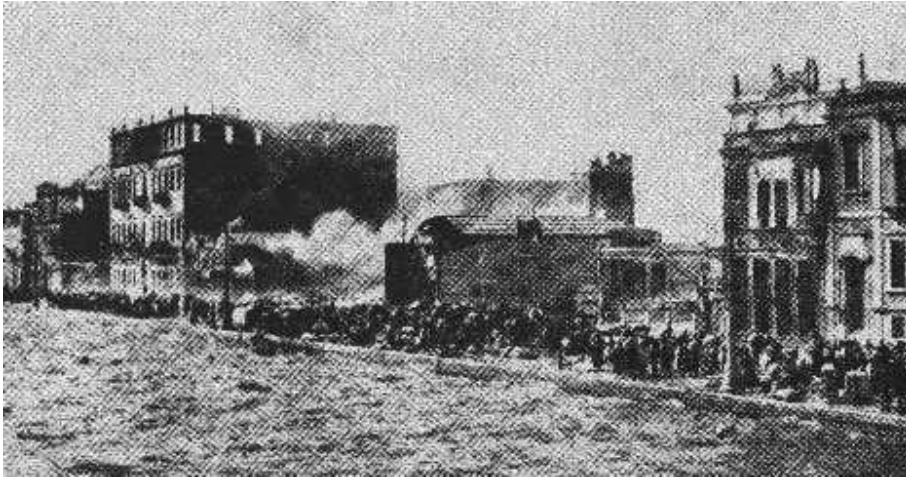
Της Σμύρνης δεν της έλειψε καμιά από τις πρωτόγονες ωμότητες του ανθρώπινου πάθους που υποβιβάζει τον άνδρα σε επίπεδο κατώτερο και από του κτήνους. Σε όλη τη διάρκεια αυτού του δράματος, που ήταν διαβολικής συλλήψεως, οι Τούρκοι δε σταμάτησαν ούτε λεπτό το πλιάτσικο και τους βιασμούς. Θα μπορούσα να καταλάβω ακόμα και το βιασμό, μια που σχετίζεται με ένα ακατανίκητο ένστικτο και μάλιστα σε μια φάση που τα πάθη και τα μίση είναι τόσο έντονα και τη στιγμή που ο λαός ο οποίος ξεσπάει είναι χαμηλής νοημοσύνης και πολιτισμού. Αλλά η καταλήστευση χριστιανών γυναικών και κοριτσιών δεν μπορεί να αποδοθεί ούτε σε θρησκευτικό φανατισμό ούτε σε αχαλίνωτο ερωτικό πάθος. Ένα από τα πιο βασανιστικά αισθήματά μου εκείνες τις μέρες ήταν της ντροπής: ντρεπόμουν που ανήκα στο ανθρώπινο γένος.

Στην καταστροφή της Σμύρνης πάντως συνέβη και κάτι που δεν είχε προηγούμενο ούτε στην περίπτωση της Καρχηδόνας. Εκεί δεν υπήρχε συνασπισμένος πολεμικός στόλος χριστιανών να παρακολουθεί αμέτοχα ένα δράμα που είχε προκληθεί από τις ομόθρησκες κυβερνήσεις του. Στην Καρχηδόνα δεν υπήρχαν αμερικανικά αντιτορπιλικά.

Οι Τούρκοι ικανοποιούσαν ελεύθερα όλες τις ζωώδεις ανάγκες τους για σφαγή, βιασμό και πλιάτσικο σε απόσταση βολής από τα συμμαχικά πολεμικά πλοία. Η συστηματική ουδετερότητα τους είχε δώσει, και πολύ ορθά όπως αποδείχθηκε, την εντύπωση ότι καμιά Δύναμη δε θα αναμειγνυόταν στα «εσωτερικά» τους. Οι Τούρκοι θα έρχονταν αμέσως στα συγκαλά τους αν έστω και δύο διοικητές του συμμαχικού στόλου έπαιρναν την πρωτοβουλία να ρίξουν άσφαιρα πυρά ή μια οβίδα χωρίς γόμωση προς τον τουρκικό τομέα.

Η εικόνα των πολεμικών πλοίων στο λιμάνι της Σμύρνης το σωτήριο έτος 1922, να παρακολουθούν σιωπηλά την τελευταία πράξη της τραγωδίας των χριστιανών της Τουρκίας, ήταν ίσως η πιο θλιβερή και πιο σημαντική απ' όλες.

George Horton, Αναφορικά με την Τουρκία, ό.π., σσ. 173-174

*Η καίόμενη Σμύρνη
(Ι.Ε.Ε., τόμ. ΙΕ', σ. 240)*

ΠΗΓΗ 2

Την Καρχηδόνα, χωρίς να τους δώσει την παραμικρή αφορμή, οι Ρωμαίοι την προκάλεσαν και πάλι σε πόλεμο, κατέστρεψαν με αμείλικτη και άσκοπη σκληρότητα την πλούσια αυτή πόλη και εξόντωσαν το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της. Ο τρίτος Καρχηδονιακός πόλεμος διήρκεσε από το 149 ως το 146 π.Χ. Η αντίσταση της Καρχηδόνας ήταν ηρωική, καταδικασμένη όμως σε αποτυχία. Την συνέτριψε ο ίδιος ο Σκιπίων Αιμιλιανός που είχε καταστρέψει και τη Νουμαντία (ωστόσο πρέπει να σημειωθεί, πως όσον αφορά τις πολιτικές του πεποιθήσεις, ήταν σκληρός αντίπαλος του Κάτωνα και της παράταξης των γαιοκτημόνων). Η περιοχή γύρω από την Καρχηδόνα προσαρτήθηκε στο ρωμαϊκό κράτος ως ιδιαίτερη επαρχία με την ονομασία Africa. Η γη στο μεγαλύτερο μέρος της, πέρασε στην ιδιοκτησία πλούσιων Ρωμαίων γαιοκτημόνων, οι οποίοι κατόπιν την νοίκιασαν. Οι περισσότερες ωστόσο από τις πόλεις της καρχηδονιακής ηγεμονίας δεν καταστράφηκαν, ορισμένες μάλιστα διατήρησαν την αυτοδιοίκησή τους.

M. Rostovtzeff, Ρωμαϊκή Ιστορία, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1984, σ. 97

- Ομοιότητες και διαφορές στην καταστροφή της Καρχηδόνας (146 π.Χ.) και της Σμύρνης (1922 μ.Χ.).

Εργασία για το σχολείο

ΠΗΓΗ 1

Αριστείδης Στεργιάδης: Ύπατος Αρμοστής Σμύρνης

Ο αινιγματικός άνθρωπος

Από τον αντιπρόεδρό του, Εμμανουήλ Ρέπουλη, ο Βενιζέλος έλαβε στο Παρίσι ένα τηλεγράφημα με ημερομηνία 14 Ιουλίου 1919, στο οποίο του επιστούσε την προσοχή για την περιφρονητική στάση του Στεργιάδη προς τους Έλληνες και την «παθολογική» του βία. Την ίδια ημέρα και ο Αλέξανδρος Διομήδης, αναπληρωτής υπουργός των Εξωτερικών, έστειλε τηλεγράφημα στο Παρίσι, στο δεύτερο πληρεξούσιο της Ελλάδος στη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης Νικόλαο Πολίτη, υπουργό των Εξωτερικών. Στο τηλεγράφημα αυτό, αναφερόταν ότι ο Στεργιάδης είχε κακές σχέσεις με όλους τους αντιπροσώπους των Συμμαχικών Δυνάμεων στη Σμύρνη. Επί πλέον έδειχνε περιφρόνηση προς του Έλληνες και αφόρητη τουρκοφιλία. «Συνέπεια τούτου είναι ότι οι Τούρκοι γίνονται αυθαδέστεροι και οι ημέτεροι ταπεινότεροι» (Σπ. Μαρκεζίνης, Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, εκδ. Πάπυρος, Αθήνα 1968, τόμος 4ος, σ. 61).

Αλλά ο Βενιζέλος γνώριζε ότι ο Στεργιάδης ήταν ο μόνος που θα μπορούσε να κάνει τους Τούρκους ν' αποδεχθούν την ελληνική κατοχή. Έστειλε, λοιπόν στο Διομήδη στις 31 Ιουλίου 1919 μια μεγάλη επιστολή στην οποία εξέφραζε την πεποίθησή του ότι «εν μέσω της διανοητικής παρακρούσεως όλων των εν Σμύρνη ημετέρων στρατιωτικών και πολιτικών, μόνον ο Στεργιάδης παραμένει έχων διαυγή την αντίληψιν της καταστάσεως, προσπαθών να σώση αυτήν από του ναυαγίου εις το οποίον φέρεται... Η θέσις μας εν Σμύρνη από ημέρας εις ημέραν καθίσταται πολιτικώς επισφαλεστέρα, ουχί εξ ανικανότητος του Στεργιάδου αλλ' εκ των παρεκτροπών του στρατού μας... Αι παρεκτροπαί των δύο πρώτων ημερών της κατοχής μας πρέπει να έλθουν εις φως αμειλίκτως και να τιμωρηθούν δικαίως... Αφ' ετέρου οι αξιωματικοί μας πρέπει να μάθουν να θωρακίζονται με δυσπιστίαν κατά των εισηγήσεων των εντοπίων αυτού ομογενών. Τα πάθη των τελευταίων είναι φαίνεται τόσοσ άγρια... Η ευθύνη και εδώ εννοείται ότι βαρύνει τους εκεί [Έλληνες] προκρίτους, όχι τον απλούν λαόν» (ό.π., σσ. 62 και 64).

Δ. Κιτσίκη, Συγκριτική Ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20ο αιώνα, ό.π., σσ. 198-199

ΠΗΓΗ 2

Η κατακραυγή κατά του Στεργιάδη άρχισε λίγες μέρες από την άφιξή του στη Σμύρνη. Πριν περάσει μήνας, δεν ήταν ένας, δεν ήσαν δύο εκείνοι που φώναζαν: «Αυτός δεν είναι Αρμοστής ελευθέρου κράτους. Αυτός είναι ένας 'βαλής' (νομάρχης) του Χαμίτ. Είναι ο Χαμίτ ο ίδιος. Πού ακούστηκε ανώτατος κρατικός

λειτουργός να απειλεί με μαστίγιο μέσα στο γραφείο του; Να το μεταχειρίζεται ο ίδιος! Και ν' απειλεί τους πάντας ότι θα διοικήσει με τον βούρδουλα. Αυτός είναι ο άνθρωπος που φέρνει την ελευθερία στους σκλαβωμένους τόπους;...»

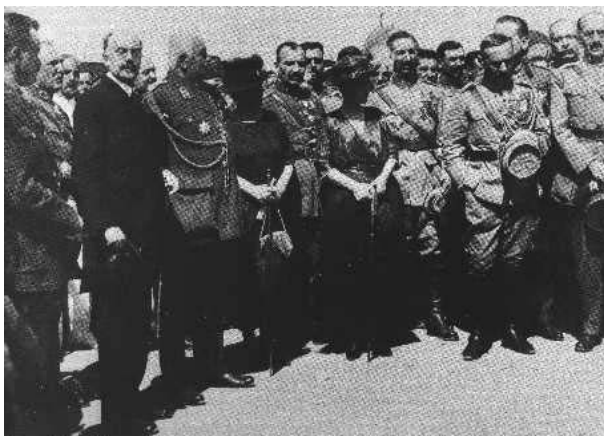
Ο Αρμοστής δια το παραμικρόν ζήτημα συνελάμβανε εντίμους πολίτας, γνωστούς εμπόρους και βιομηχάνους και, εάν δεν τους ερράπιζε, τους εφυλάκιζε και κατόπιν τους εξεδίωκε μακράν της Σμύρνης εις τας νήσους και τον Πειραιά.

«Η απολυταρχία του Στεργιάδη», γράφει ο Μιχαήλ Ροδάς, «ήρchiσε να καθίσταται μέχρι τοιούτου σημείου τυρρανική και απαισία, ώστε ο ελληνικός κόσμος να συγκρίνη τη βιαιότητά του με την τυρρανίαν των Νεοτούρκων!

Ηγνόησε τον κόσμο και τας πραγματικάς του ανάγκας. Δεν ηθέλησε ποτέ να μάθη και να επικοινωνήση με την ψυχή του ελληνικού κόσμου. Εν τούτοις, όταν ελάμβανε καμμίαν ανώνυμον καταγγελίαν, χωρίς καμμίαν εξέτασιν διέτασσε αμέσως την σύλληψιν του καταγγελλόμενου προσώπου, την προσαγωγήν ενώπιόν του και χωρίς πολλούς δισταγμούς τον ραβδισμόν του, απαράλλακτα όπως εγένετο εις τας τουρκικάς φυλακάς κατά την εποχήν της τυραννίας. Ποίαν υπόληψιν και ποίαν εκτίμησιν ηδύναντο να έχουν οι πολίται, όταν επληροφορούντο ότι το κυριώτερον όργανον του Ύπατου Αρμοστού είναι ο ραβδισμός των εντίμων πολιτών;»

Και προσθέτει ο Μιχαήλ Ροδάς: «Ο Στεργιάδης, μικράνθρωπος, ήτο δούλος των παθών, των ορέξεων και των φιλοδοξιών του. Η μεγαλυτέρα του ικανότης ήτο να εξαπατά τους πάντας. Κατελαμβάνετο υπό μανίας. Υφίστατο ένα πραγματικόν 'σεληνιασμόν'. Άνθρωπος της βίας και της οργής δεν επέτρεπεν αντιλογίας, δεν άφηνε να ακουσθή η γνώμη των άλλων οι οποίοι ευρίσκοντο πλησιέστερον προς τα πρόσωπα και τα πράγματα. Είχε τον τυφλόν εγωισμόν να πιστεύη ότι 'αυτός είναι το Κράτος' και ότι υπεράνω της γνώμης του δεν υπάρχει τίποτε άλλο. Το 'βέτο' του Ύπατου Αρμοστού ήτο απρόσβλητον, κάτι σαν τα Σουλτανικά φερμάνια τα οποία ουδείς είχε το δικαίωμα όχι απλώς ν' αμφισβητήση, αλλ' ούτε καν να τα κοιτάξη!».

Χ. Σ. Σολομωνίδη, Ο Σμύρνης Χρυσόστομος, εκδ. Ειρμός, Αθήνα 1993, σ. 254

Ο Αριστείδης Στεργιάδης, ύπατος αρμοστής Σμύρνης σε όλη την περίοδο της Μικρασιατικής εκστρατείας και καταστροφής, που εικονίζεται (με πολικά) σε φωτογραφία του Οκτωβρίου του 1920 με την τότε ηγεσία του ελληνικού στρατού, έπαιξε σημαντικό αλλά αμφισβητούμενο ρόλο στις εξελίξεις του Μικρασιατικού ζητήματος (Ι.Ε.Ε., τόμ. ΙΕ', σ. 191)

ΠΗΓΗ 3

Γράφει ο Χρυσόστομος στο Βενιζέλο:

«Αγαπητέ φίλε και αδελφέ κ. Ελευθέριε Βενιζέλε,

Επέστη η μεγάλη στιγμή της μεγάλης εκ μέρους Σας χειρονομίας. Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας, το Ελληνικόν Κράτος, αλλά και σύμπαν το Ελληνικόν Έθνος καταβαίνει πλέον εις τον Αϊδη από του οποίου καμμία πλέον δύναμις δεν θα δυνηθή να το αναβιβάση και το σώση.

Της αφαντάστου ταύτης καταστροφής, βεβαίως, αίτιοι είναι οι πολιτικοί και προσωπικοί Σας εχθροί, πλην και Υμείς φέρετε μέγιστον της ευθύνης βάρος δια δύο πράξεις Σας.

Πρώτον, διότι απεστείλατε εις Μ. Ασίαν ως Ύπατον Αρμοστήν ένα τουτ' αυτό παράφρονα και εγωιστήν, φλύαρον, απερροφημένον εν τω αυτοθαυμασμώ του και καταφρονούντα και υβρίζοντα και δέροντα και εξορίζοντα και φυλακίζοντα όλα τα υγιά και σώφρονα στοιχεία του τόπου, διότι εν τω φρενοκομείω του βεβαίως δεν είχαν τόπον, και εις το τέλος αποδώσαντα αυτούς τους αγλαούς καρπούς της τελείας του Μικρασιατικού λαού καταστροφής, τους οποίους νυν θερίζομεν...

Χ. Σ. Σολομωνίδη, Ο Σμύρνης Χρυσόστομος, ό.π., σ. 429

ΠΗΓΗ 4

Ο στρατηγός Αλέξανδρος Μαζαράκης:

«...Ο Στεργιάδης είχε εγωπάθειαν και περιφρόνησιν προς όλον τον κόσμον. Είχε ανακηρύξει την σκληρότητα, την βαναυσότητα, τον 'βούρδουλαν' ως το βασικόν και απαραίτητον δόγμα της διοικήσεως. Συνέχεεν εις βαθμόν απίστευτον το κύριον με το δευτερεύον και έδιδε κατά κανόνα πολύ μεγαλύτεραν σημασίαν εις το επουσιώδες παρά το ουσιαστικόν. Ο Βενιζέλος εθεώρει τον Στεργιάδην ως ενδεδειγμένον Ύπατον Αρμοστήν Σμύρνης. Ηπατήθη. Ο Στεργιάδης είχεν ίσως τα προσόντα αρχηγού χωροφυλακής ληστοκρατούμενης περιοχής. Αλλ' εις την Σμύρνην το κύριον έργο του ήτο διπλωματικόν και πολιτικόν, πολύ ολιγώτερον δε διοικητικόν. Εις το πνεύμά του εκυριάρχει μία και μόνον ιδέα: Να τρομοκρατή άνευ ουδενός λόγου τον ελληνικόν πληθυσμόν και να περιποιηθή τον τουρκικόν. Τι σημασίαν είχον αι υπερβολικάί προς τους Τούρκους περιποιήσεις; Μήπως θα εγένοντο ποτέ Έλληνες ή καν πιστοί εις την ελληνικήν διοίκησιν; Ο Στεργιάδης εκίνησεν αμέσως την αντιπάθειαν του ελληνικού πληθυσμού τον οποίον προφανώς περιεφρόνησε και κακομετεχειρίσθη. Αυτό έφτασε και μέχρι Κυβερνήσεως η οποία έστειλε τον Διομήδην επιβαίνοντα του 'Αβέρωφ', όστις χωρίς να εξέλθη εις την πόλιν, εκάλεσε διαφόρους, μεταξύ των οποίων και εμέ, δια να σχηματίση γνώμην περί της διοικήσεως του Στεργιάδη. Τω έδωσα την γνώμην

μου ότι ο Στεργιάδης ήτο ανισόρροπος και επιβλαβής. Δυστυχώς ο Στεργιάδης δεν αντικατεστάθη και έμεινε και επί του Κωνσταντινικού καθεστώτος, μισούμενος από τους ατυχείς Έλληνες της Μικράς Ασίας, χωρίς να κάμη τίποτε δια να προλάβη ή έστω να μετριάση την καταστροφήν... Το οικτρόν είναι ότι έφυγεν από τον τόπον αυτόν, τον οποίον με τόσον αγέρωχον και περιφρονητικόν τρόπον εκυβέρνησε, ως φυγάς, χωρίς καν εγκαίρως να λάβη πρόνοιαν δια την αναχώρησιν του πληθυσμού, χωρίς να ειδοποιήση τουλάχιστον εγκαίρως αυτούς, δια να λάβουν ατομικώς τα μέτρα των...» (Απομνημονεύματα, σσ. 265-267).

Χ. Σ. Σολομωνίδη, Ο Σύμρνης Χρυσόστομος, ό.π., σσ. 257-258

Αφού μελετήσετε τα παραπάνω κείμενα να αιτιολογήσετε τις απόψεις του Ελευθερίου Βενιζέλου και τις απόψεις των κατηγορών του Αρ. Στεργιάδη.

Συνθετική - Δημιουργική Εργασία

Η ΣΜΥΡΝΗ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ

ΠΗΓΗ 1

Μόλις βγήκα στην προκυμαία τα ξέχασα όλα, ακόμα και τη δειλία μου. Ήρθαν οι εντυπώσεις και με πήραν απαλά και με μερώσανε και δεν ήξερα τι να πρωτοδώ και τι να πρωτοχαρώ. Τη θάλασσα; Τα βαποράκια της Χαμιδιέ που σκίζανε το νερό δίχως να βουλιάζουν; Τα μεγάλα μαρμαρένια σπίτια με τα ξύλινα κλειστά, όλο μυστήριο, μπαλκόνια τους; Τις καρότσες με το ρυθμικό χτύπο τους πάνω στο γρανιτένιο πλακόστρωτο; Τα τράμια που τα σέρνανε άλογα; Ή όλον εκείνον το χαρωπό, ξέγνοιαστο κόσμο που μπαινόβγαине με σαματά στις λέσχες και στα καφενεία κι έμοιαζε να ζει πανηγύρι, κι όχι μια κοινή, καθημερινή μέρα δουλειάς!

Στάθηκα άκρη άκρη στο μουράγιο βόλεψα τα χέρια μου στις τσέπες κι έμεινα εκείδα εντυπωσιασμένος. Τα κύματα ανεβοκατεβαίνανε και καθώς ένιφταν τις μαλτεζόπετρες σκορπούσανε μια ανεσημιά που μοσκοβόλαγε θαλασσινά. Μύδια, εκατομμύρια μύδια ήταν σφηνωμένα πάνω στις σιδερένιες τραβέρσες που συγκρατούσανε τις Σκάλες. Αυτές οι Σκάλες, η Εγγλέζικη Σκάλα, η Καινούργια Σκάλα, η Μακριά Σκάλα, λες κι ήταν τα χέρια του μεγάλου λιμανιού. Εδώ γινόταν το μπάρκο· έφευγε ο βλοημένος καρπός της Ανατολής για τις ξένες χώρες κι έμπαινε το χρυσάφι. «Λέγε, Εμμανουήλ, τι γνωρίζεις δια το χρυσόμαλλον δέρας;» Δάσκαλε, δε σ' αποκρίθηκα κατά που πρόσμενες κείνη τη μέρα. Τώρα όμως εδώ καταλαβαίνω την ερώτησή σου. Ζωντανεύουν μπρος στα μάτια μου όλες οι ιστορίες που μου διηγήθηκες, καθαρές, στρωτές, παρμένες θαρρείς από τη Χρηστομάθειά μας. Όμως από κοντά έρχονται

χορεύοντας κι οι ζωηρές ιστορίες που άκουσα για τη Σμύρνη από τον παιχνιδιάρη Χρίστο. Τις έλεγε στα πανηγύρια μας κρούοντας το σάζι του, ένα μακρύ ίσαμ' ένα μέτρο όργανο, που λαλούσε σαν Θεός και μεις τα παιδιά λαχταρούσαμε: «Αχ, τότε θα τηνε γνωρίσουμε τούτη την πολιτεία!»

Όταν ήμουνα πολύ μικρός και πήγαινα με τη μάνα μου στην εκκλησιά σκιαζόμουνα να βλέπω ζωγραφισμένο στον τρούλο το πελώριο μάτι του Θεού. Τώρα ήθελα να γίνω ένα τέτοιο μάτι να τα δω όλα μονομερίς. Και να γίνω κι ένα πελώριο αφτί, ν' ακουμπήσω στον κόρφο τούτης της πολιτείας, ν' ακούσω την καρδιά της.

Τράβηξα αργά μέσα στους βερχανέδες, με τις βαριές ξύλινες πορτάρες, στολισμένες με καρφιά και μπαρμακλίκια, που το βράδυ κλείνανε για ασφάλεια. Εδώ παλιά ζούσανε Φράγκοι, Βενετσιάνοι, Τζενοβέζοι και Μαλτέζοι ιππότες και τυχοδιώκτες. Είχαν αράξει στο πόρτο της Σμύρνης -κατά που έλεγε ο Χρίστος- και χτίσανε τους «Φραγκ-χανέδες», στοές όλο μπινιά για να σιγουρέψουνε τους θησαυρούς τους. Μουσιούδες και μαντάμες όλο διαμαντικό και μετάξι, δεν πατούσανε -σου λέει- ποδάρι στη γη, μόνε τους σηκώνανε βαστάζοι πάνω σε «πορταντίνια», σαν να λέμε σκεπαστές πολυθρόνες. Και τα βράδια όταν βγαίνανε στα σοκάκια πάγαινε ομπρός ο δούλος με αναμμένο το φανάρι...

Τώρα όλοι οι βερχανέδες του Ομήρου, του Σπόντι, του Τενεκίδη, του Σπάρταλη, του Αναστάς αγά, της Ελληνικής Λέσχης, του Αλλιότι, του Γιουσούφ, της Αμάλθειας - δεν ήτανε πια φράγκικοι. Όπως σ' ολόκληρη τη Σμύρνη, έτσι κι εδώ, έβαλε τη δική του σφραγίδα το ελληνικό στοιχείο.

Οι άνθρωποι στη Σμύρνη μιλούσανε όλοι ελληνικά, ακόμα κι οι Τούρκοι και οι Λεβαντίνοι και οι Οβραίοι και οι Αρμεναίοι. Στο Φραγκομαχαλά ωστόσο, πολλά μεγάλα καταστήματα είχανε ξενικά ονόματα που δεν τα καταλάβαινα: «Κοντουάρ', «Λουβρ», «Μπον μαρσέ», «Παραντί ντε Νταμ» κι άλλα. Και τι δεν έβρισκες σε τούτα τα μαγαζιά! Από παραδείσια φτερά για τα μαλλιά των γυναικών, μέχρι σκαρπίνια για Σταχτοπούτες. Και παιχνίδια, όμορφα κουρντιστά παιχνίδια! Πόσο ευτυχισμένα θα 'πρεπε να είναι εδώ τα παιδιά και πόσο παραχαϊδεμένες οι γυναίκες!

Τράβηξα ίσια στην Αγια-Φωτεινή κι άναψα στη χάρη της το κεράκι που μου παράγγειλε η μάνα μου. Κι ύστερα καρφώθηκα να βλέπω και να μη χορταίνω το καμπαναριό. Είκοσι μέτρα μπόι, τέσσερα πατώματα, όλο μάρμαρο. Κι ανάγλυφος ο Χριστός να κάθεται στο πηγάδι και να τα λέει με τη Σαμαρείτιδα. Κι οι καμπάνες φανταχτερές, γλυκόλαλες, δώρο των μεγάλων δουκών της Ρωσίας, και κατάκορφα, στον τρούλο, ο χρυσός σταυρός να λάμπει στον ήλιο, παρηγοριά και σκέπη για τους ραγιάδες, που το 'χαν καύχημα, γιατί ο σταυρός έστεκε πιο ψηλά από την ημισέληνο που ήταν στημένη στο μιναρέ του Ισάρ τζαμί.

Εκειδ'ά πλάι στον περίβολο της Αγια-Φωτεινής βρήκα και την Ευαγγελική Σχολή. Είχα κάνει όνειρο να μπω εδώ μέσα, κι ο δάσκαλός μου ο Πυθαγόρας Λάριος με σιγοντάριζε. Μα ο πατέρας μου τότε πρόγκηξε: «Κυρ δάσκαλε, να

*με συμπαθός. Αεροκοπανιτζή δεν τότε θέλω τον υγιό μου. Εμείς είμαστε
ρεσπέρηδες και χρειαζούμαστε χέρια...»*

Διδώ Σωτηρίου, Ματωμένα Χώματα, ό.π., σσ. 42-45

*Πολυσύχναστο το «Και». Περίπατος και εμπόριο. Το Μεγάλο Ξενοδοχείο και το Ιταλικό Ταχυδρομείο (από το βιβλίο του Μ. Μεγαλοκονόμου, *Η Σμύρνη...*, ό.π., σ. 21)*

ΠΗΓΗ 2

Η Σμύρνη πριν την καταστροφή

Οριακό σημείο της Καταστροφής και σύμβολό της έμεινε στην Ιστορία η Σμύρνη, η ελληνική πρωτοπολιτεία της Μ. Ασίας· και αυτό, γιατί εκεί συντελέσθηκε η τελευταία πράξη του δράματος· γιατί αυτή καθαγιάστηκε από τον ηρωικό και τραγικά συνεπή θάνατο του Χρυσόστομου· γιατί εκεί δέχθηκε τη χαρακτηριστική βολή ο Μικρασιατικός Ελληνισμός και η πυρκαγιά σάρωσε τελεσίδικα κάθε υλικό σημάδι του· γιατί, ακόμη, η Σμύρνη αποτέλεσε το κέντρο του Ελληνισμού της Μ. Ασίας και τον πολιτιστικό και θρησκευτικό πυρήνα του. Για να φανεί το μέγεθος της απώλειας και της συμφοράς, θα αναφέρουμε λίγα μόνο στοιχεία για το ελληνικό αυτό πνευματικό κέντρο με τις ευρωπαϊκού επιπέδου προδιαγραφές, τα θαυμάσια προάστια, την εμπορική σημασία, τη ναυτιλιακή κίνηση:

Αρχικά πρέπει να επισημάνουμε τη σπουδαιότητα της γεωγραφικής θέσης της Σμύρνης, η οποία της εξασφάλιζε επικοινωνία τόσο με την Ευρώπη, όσο και με τη Μικρασιατική ενδοχώρα χάρη σ' ένα πλούσιο συγκοινωνιακό δίκτυο. Η θέση

αυτή την είχε καταστήσει κέντρο του εισαγωγικού και του εξαγωγικού εμπορίου της Μ. Ασίας, κόμβο με σημαντικότερη βιομηχανική κίνηση, λιμάνι που κατά τις αρχές του 20ου αιώνα έπιαναν γύρω στα 6.000 ατμόπλοια και ιστιοφόρα ετησίως.

Εκείνο, ωστόσο, που έκανε την πόλη ξακουστή, ήταν οι πνευματικές επιδόσεις της. Αυτές έπλασαν το θρύλο της και την αρχοντιά της, αυτές δημιούργησαν την ψυχή της.

Τα σχολεία της σημάδεψαν, χωρίς υπερβολή, την ελληνική παιδεία, γιατί η Σμύρνη διοχέτευσε πλήθος επιστημόνων, λογίων και δασκάλων στον κυρίως ελληνικό χώρο. Από τα αρχαιότερα ελληνικά ιδρύματα ήταν η περιώνυμη Ευαγγελική Σχολή, με τα εξαρτήματά της, το Δημοτικό Σχολείο του Τιμίου Προδρόμου (1858), το Κιουπετζόγλειο (1883), τη Σχολή Φασουλά (1892) και το Σοφίειο (1901). Σπουδαία εκπαιδευτικά ιδρύματα ήταν επίσης το Κεντρικόν Παρθεναγωγείον (1837) και το Ομήρειο Παρθεναγωγείον (1881). Αλλά και η ιδιωτική εκπαίδευση άκμασε στη Σμύρνη και πολλά ιδιωτικά σχολεία λειτούργησαν κατά περιόδους: Αρχαιότερο ιδιωτικό εκπαιδευτήριο ήταν το γνωστότατον Λύκειο Αρώνη, απ' το οποίο αποφοίτησαν πολλοί επώνυμοι άνδρες.

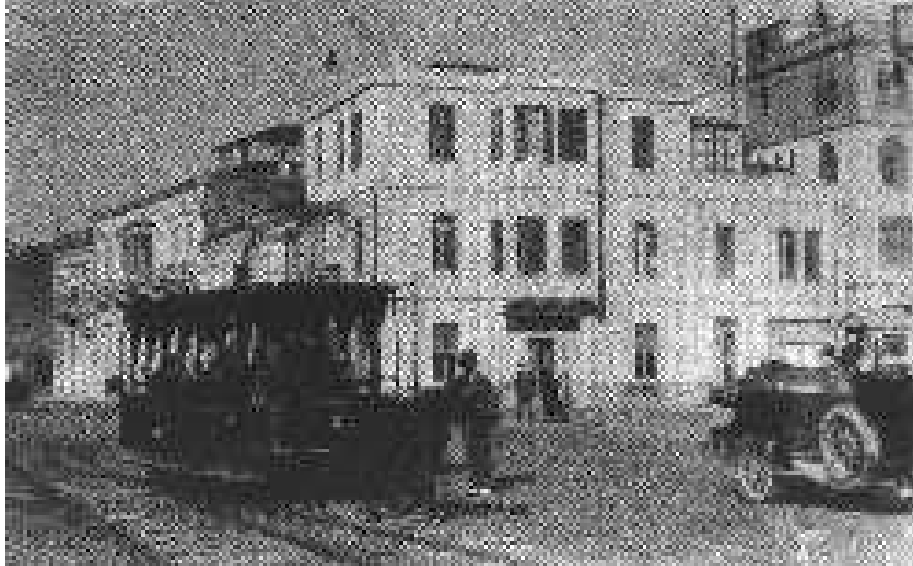
Δεν πρέπει να παραλείψουμε και την ύπαρξη της Βιβλιοθήκης και του Αρχαιολογικού Μουσείου, που ήταν παραρτήματα της Ευαγγελικής Σχολής (η πρώτη αριθμούσε 35.000 τόμους βιβλίων και 180 χειρόγραφα, το δε Μουσείο είχε συλλογή από 3.000 αντικείμενα και 15.000 νομίσματα).

Πέρα όμως από τη συστηματική εκπαίδευση, η Σμύρνη ανέπτυξε αξιολογότερη καλλιτεχνική και πολιτιστική ζωή. Πριν ακόμα από το 1870 το καφενείο «Κιβωτός» χρησιμοποιείτο ως θέατρο. Θέατρο υπήρχε στη συνοικία Φασουλά, για το ιταλικό μελόδραμα. Υπαίθριο θέατρο ιδρύθηκε το 1889 στην Προκουμαία στην Πούντα: θερινό θέατρο ήταν το «Θέατρον της Προκουμαίας». Αλλά σμυρναϊκά θέατρα ήταν το στεγαζόμενο στο καφενείο του Λουκά στην Προκουμαία, το θέατρο της Λέσχης «Σπόρτιν Κλουμπ» και εκείνο που ιδρύθηκε λίγο πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, το γνωστό ως «Θέατρο Σμύρνης».

Αλλά και κοινωνικές και φιλανθρωπικές και αθλητικές επιδόσεις είχε να παρουσιάσει η ελληνική κοινότητα της Σμύρνης. Λέσχες, φιλανθρωπικά ιδρύματα, αδελφότητες λειτούργησαν και πρόσφεραν πλούσιο έργο στην ελληνική σμυρναϊκή κοινωνία. Θα αναφέρουμε την Ελληνική Λέσχη, τη Νέα Λέσχη, την Ευρωπαϊκή Λέσχη. Το Ελληνικό Ορφανοτροφείο και το Βρεφοκομείο Σμύρνης: το γνωστό ως Γραικικό Νοσοκομείο: την Κυθηραϊκή Αδελφότητα, τη Φιλανθρωπική Αδελφότητα, την Αγαθοεργό Αδελφότητα των Κυριών, την αγαθοεργό Αδελφότητα «Ορθοδοξία». Ακόμη, το Άσυλο των Αστέγων, τον Πανιώνιο Γυμναστικό Σύλλογο, τον Όμιλο Ερετών κ.ά.

Με όσα (ελάχιστα έστω) αναφέραμε, είναι εύκολο να κατανοήσει κανείς και την αξία της Σμύρνης για τον Ελληνισμό, αλλά και το μένος των Τούρκων εναντίον της.

René Puaux, *Οι τελευταίες ημέρες της Σμύρνης*, ό.π., σσ. 15-17

Ο «Ιπποσιδηρόδρομος» και η λιμουζίνα
(από το βιβλίο του Μ. Μεγαλοκονόμου, *Η Σμύρνη...*, ό.π., σ. 21)

Αφού μελετήσετε τα παραπάνω κείμενα και με τη βοήθεια σχετικής βιβλιογραφίας να εξετάσετε τη συμβολή των παραγόντων εκείνων που συνετέλεσαν στην ανάδειξη της Σμύρνης όχι μόνο σε κέντρο του Μικρασιατικού Ελληνισμού αλλά και σε εμπορικό και πολιτιστικό κέντρο της Ανατολής κατά την περίοδο πριν τη Μικρασιατική Καταστροφή.

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

- *Η Σμύρνη πριν από την καταστροφή (Ένας «οδηγός» του 1920 για τα πάντα)*, Αφιέρωμα για τα 70 χρόνια από τη Μικρασιατική Καταστροφή, εκδ. Το Ποντίκι, Αθήνα 1992.
- «Σμύρνη - Το καύχημα της Ιωνίας», Ένθετο εφημ. Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 3 Μαΐου 1998.
- Rene Puaux, *Οι τελευταίες ημέρες της Σμύρνης*, εκδ. Ιστορητής, Αθήνα 1993.

Συμπληρωματικά Κείμενα

Συμπληρωματικό κείμενο 1

ΔΙΑΓΓΕΛΜΑ ΤΟΥ ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΣΤΟ ΛΑΟ ΤΗΣ ΙΩΝΙΑΣ ΤΗΝ ΠΡΩΤΟΜΑΓΙΑ ΤΟΥ 1919

Ένα διάγγελμα - Ένα όνειρο

Το πλήρωμα του χρόνου

Πρωτομαγιά του 1919. Ο κόσμος σεργιανούσε στους δρόμους της Σμύρνης ανίδεος, ενώ στη μεγάλη αίθουσα της Μητρόπολης συγκεντρώνονταν με ειδική πρόσκληση οι δημογέροντες και οι ιερείς, μ' επικεφαλής τον μαρτυρικό μητροπολίτη Χρυσόστομο, για ν' ακούσουν πνιγμένοι στα δάκρυα το πρώτο διάγγελμα που έστειλε στο λαό της Ιωνίας ο πρωθυπουργός της Ελλάδας, Ελευθέριος Βενιζέλος.

«Το πλήρωμα του χρόνου ήλθεν. Η Ελλάς εκλήθη υπό του Συνεδρίου της Ειρήνης να καταλάβη την Σμύρνην, ίνα ασφαλίση την τάξιν. Οι ομογενείς εννοούσιν ότι η απόφασις αυτή ελήφθη, διότι εν τη συνειδήσει των διευθυνόντων το Συνέδριον, είναι αποφασισμένη η ένωσις της Σμύρνης μετά της Ελλάδος. Διατελέσας μέχρι των Βαλκανικών πολέμων υπόδουλος υπό τον αυτόν ζυγόν, εννώω καλώς ποία αισθήματα χαράς θα πλημμυρίσωσι σήμερον τας ψυχάς των Ελλήνων της Μικράς Ασίας.

Την εκδήλωσιν των αισθημάτων τούτων δεν εννώω βεβαίως να παρεμποδίσω. Αλλά είμαι βέβαιος, ότι η εκδήλωσις αύτη δεν θα λάβη χαρακτήρα ούτε εχθρικότητος, ούτε υπεροψίας απέναντι ουδενός των συνοίκων του πληθυσμού. Η εκδήλωσις της πλημμυρούσης χαράς, ας συνοδευθή, τουναντίον, με εκδήλωσιν των αδελφικών αισθημάτων προς τους συνοίκους πληθυσμούς. Ας δοθή εις αυτούς να εννοήσουν, ότι δεν εορτάζομεν την κατάλυσιν ενός ζυγού, δια να υποκαταστήσωμεν εις αυτόν την ιδίαν ημών επικράτησιν επί βλάβη των άλλων. Αλλά ότι η Ελληνική ελευθερία θα φέρη προς όλους, ανεξαρτήτως φυλής και θρησκειύματος, την ισότητα και την δικαιοσύνην. Εμπνέοντες εις πάντας τους συνοίκους πληθυσμούς την εμπιστοσύνην ταύτην, δεν μένομεν μόνον πιστοί εις αυτήν την εθνικήν μας υπόστασιν, αλλά και εξυπηρετούμεν άριστα αυτά τα υπέρτερα εθνικά συμφέροντα. Ιδιαιτέρα προσοχή πρέπει να επιδειχθή προς το Ιταλικόν στοιχείον. Ας μη παροραθή, ότι η Ιταλία συνήνεσε μετά των λοιπών Συμμάχων εις την Ελληνικήν κατάληψιν της Σμύρνης. Γνωρίζω, ότι η έκκλησίς μου προς την Ελληνικήν Μικράν Ασίαν δεν γίνεται επί ματαιώ και εύχομαι, όπως όσον

τάχιστα, δυνηθώ να επισκεφθώ αυτήν, κομιστής Ευαγγελίου εθνικής δι' αυτήν αποκαταστάσεως». Ελευθέριος Βενιζέλος

Διδώ Σωτηρίου, *Η Μικρασιατική Καταστροφή*, ό.π., σσ. 17-18

Συμπληρωματικό κείμενο 2

Η ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΩΝ ΣΕΒΡΩΝ: Η ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ - Η ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΙΩΝ

Αναφέρεται κάπως υπερβολικά πως οι Τούρκοι οφείλουν την εθνική τους συνείδηση στη Συνθήκη των Σεβρών. Είναι πάντως γεγονός πως η υπογραφή της σήμανε την οριστική ρήξη ανάμεσα στη σκιώδη κυβέρνηση που την αποδέχθηκε και στην πραγματική εξουσία (στην Εθνοσυνέλευση της Άγκυρας) καθώς και την αποκατάσταση της ενότητας του τουρκικού λαού.

Άμεση εκδήλωση της εχθρικής υποδοχής που επιφύλαξε στην Ειρήνη η Εθνοσυνέλευση της Άγκυρας ήταν η ανακήρυξη όσων την υπέγραψαν -μαζί και του μεγάλου βεζήρη- σαν προδοτών του Έθνους. Παράλληλα ο Κεμάλ απηύθυνε διάγγελμα στο λαό με το οποίο κήρυξε την Τουρκία σε διωγμό και καλούσε τους Τούρκους σε νέους μεγαλύτερους αγώνες.

Αλλά και στις ευρωπαϊκές χώρες η «μάταιη» αυτή συνθήκη, όπως χαρακτηριστικά ονομάσθηκε, γιατί καμιά χώρα δεν την επικύρωσε ποτέ, έγινε δεκτή με θύελλα διαμαρτυριών που την ακολούθησε έντονη κίνηση για αναθεώρησή της. Ειδικά στην αγγλική κοινή γνώμη βρήκε μεγάλη απήχηση η έκκληση για αναθεώρηση του αντιβασιλέως των Ινδιών που επισήμανε τις έντονες αντιδράσεις των μουσουλμάνων στις Ινδίες για την καταρράκωση που επέφεραν οι όροι της συνθήκης στο γόητρο του σουλτάνου - χαλίφη. Αλλά και ο πρόεδρος της γαλλικής δημοκρατίας P. Poinceau, χαρακτηρίζοντάς την πιο εύθραυστη και από τις περίφημες πορσελάνες του τόπου υπογραφής της, υπονοούσε την αδυναμία εφαρμογής και επομένως την ανάγκη αναθεωρήσεως της συνθήκης για την οποία τέσσερα χρόνια αργότερα, όταν επικυρωνόταν η συνθήκη της Λωζάνης, δηλώθηκε επίσημα στη γαλλική βουλή: «Υπογράψαμε μετά λύπης πιεζόμενοι και εξαναγκασόμενοι». Ακόμη περισσότερο όμως στη δήλωση του Poinceau μπορεί κανείς να διακρίνει τη δυσπιστία της Γαλλίας που συμμερίζονταν, όπως είναι γνωστό, η Ιταλία και η Αγγλία -με εξαίρεση τον Αγγλο πρωθυπουργό- στο μόνο παράγοντα που θα μπορούσε να επιβάλει τους όρους της συνθήκης, δηλαδή στον ελληνικό στρατό.

Ι.Ε.Ε., τόμ. ΙΕ', σ. 142

Συμπληρωματικό κείμενο 3

Η ΕΙΣΟΔΟΣ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΣΤΡΑΤΕΥΜΑΤΩΝ ΣΤΗ ΣΜΥΡΝΗ

«Οι πρώτοι που μπήκαν ήταν ντυμένοι στα μαύρα, φορούσαν μαύρα φέσια με κόκκινο μισοφέγγαρο και άστρο, ήταν καβάλα σε μεγαλόπρεπα άλογα και είχαν μακριά γιαταγάνια. Μπήκαν στην πόλη καλπάζοντας περήφανα. Με σηκωμένο το ένα χέρι φώναζαν στους τρομοκρατημένους κατοίκους: 'Μη φοβάστε! Μη φοβάστε!' Αλλά οι κάτοικοι της Σμύρνης, γνωρίζοντας τη φήμη των Τούρκων, ήταν κατατρομοκρατημένοι. Όλο το πρωί τα τουρκικά στρατεύματα παρέλαυναν στην πόλη και γύρω στις 3 το απόγευμα εκείνου του Σαββάτου άρχισαν τις πιο φοβερές λεηλασίες, βιασμούς και φόνους που δεν είναι δυνατόν να περιγραφούν με λέξεις... Ολόκληρες ορδές στρατιωτών εισέβαλλαν στα εμπορικά μαγαζιά και τα άδειάζαν στην κυριολεξία. Η πόλη λεηλατήθηκε συστηματικά και τα λάφυρα μεταφέρθηκαν με αμάξια στις τουρκικές συνοικίες. Οι Αμερικανοί καθηγητές της Αμερικανικής Σχολής Θηλέων έβλεπαν τους στρατιώτες να σκοτώνουν πολίτες μπροστά από τη Σχολή, να μπαίνουν στα σπίτια και να σφάζουν ολόκληρες οικογένειες, να πετούν τα πτώματα των θυμάτων τους στο δρόμο κι ύστερα να φεύγουν με τις άμαξές τους γεμάτες με κλοπιμαία. Όταν έδυσε ο ήλιος εκείνο το απόγευμα, οι δρόμοι της καταδικασμένης πόλης ήταν στρωμένοι με πτώματα».

Edward Hale Bierstadt, *Η Μεγάλη Προδοσία*, ό.π., σ. 60

Συμπληρωματικό κείμενο 4

ΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ ΣΤΗ ΣΜΥΡΝΗ

Τις πρώτες τρεις ημέρες της κατοχής οι λεηλασίες, οι βιαιότητες και οι φόνοι συνεχίστηκαν. Ήταν μια σφαγή με όλες τις συνακόλουθές της φρικαλεότητες, αλλά Τούρκοι φρουροί είχαν τοποθετηθεί σε όλες τις εισόδους της αρμενικής συνοικίας για να εμποδίσουν όσο ήταν δυνατόν τους Ευρωπαίους να μάθουν τι συνέβαινε. Την πρώτη ημέρα οι πρόξενοι των διάφορων Δυνάμεων τρόμαξαν και διαμαρτυρήθηκαν στον Τούρκο στρατιωτικό διοικητή Νουρεντίν, που τους διαβεβαίωσε ότι η τάξη επρόκειτο να αποκατασταθεί. Αυτή η υπόσχεση τηρήθηκε σε γενικές γραμμές μέχρι την πυρκαγιά, όσον αφορά την ευρωπαϊκή συνοικία, αλλά στο μεταξύ απερίγραπτες σκηνές εκτυλίσσονταν στον ελληνικό και στον αρμενικό τομέα. Είναι αξιοσημείωτο ότι, όταν προτάθηκε στο γενικό πρόξενο της Γαλλίας να συνοδεύσει τους άλλους πρόξενους για να διαμαρτυρηθούν στον Νουρεντίν, εκείνος αρνήθηκε και αντιπρότεινε να πάνε όλοι μαζί και να συγχαρούν τον κυβερνήτη για την τουρκική νίκη. Η πρότασή του απορρίφθηκε.

Το Σάββατο το βράδυ σημειώθηκε η πρώτη καταστροφή αμερικανικής περιουσίας. Το σπίτι του δ'ρα και της κυρίας Μπιρτζ, κοντά στο Αμερικανικό Διεθνές Ινστιτούτο Αρρένων στον Παράδεισο, ένα προάσιο της Σμύρνης, λεηλατήθηκε άγρια αν και είχε αναρτημένη την αμερικανική σημαία. Πρέπει να σημειωθεί ότι όλο αυτό τον καιρό στο ένα μέρος της πόλης ήξεραν πολύ λίγο τα όσα συνέβαιναν στο άλλο. Στο όλο πανόραμα μπορούσες μόνο να δεις φευγαλέα τι συνέβαινε εδώ κι εκεί. Το Σάββατο, η Κυριακή, η Δευτέρα και η Τρίτη αφιερώθηκαν στη λεηλασία της ελληνικής και της αρμενικής συνοικίας, στη σφαγή των κατοίκων τους και στις

εναντίον τους βιαιοπραγίες. Όσο ήταν δυνατόν όμως αυτά αποκρύπτονταν, γιατί ο Κεμάλ παρίστανε στον κόσμο τον ηγέτη του «νέου τουρκικού πολιτισμού» και ήταν ουσιώδεις γι' αυτόν να διατηρηθεί τούτη η αυταπάτη. Την Κυριακή, ο ίδιος ο Κεμάλ μπήκε στην πόλη επευφημούμενος σαν «γαζί», δηλαδή κατακτητής.

Edward Hale Bierstadt, *Η Μεγάλη Προδοσία*, ό.π., σσ. 62-63

Συμπληρωματικό κείμενο 5

Η ΣΜΥΡΝΗ ΚΑΙΓΕΤΑΙ

- Φωτιά!
- Φωτιά!
- Βάλαν φωτιά στη Σμύρνη!
Πεταχτήκαμε ορθοί. Κοκκινόμαυρες φλόγες τινάζονταν στον ουρανό, χοροπηδηχτές.
- Είναι κατά την Αρμενογειτονιά.
- Κατά κει φαίνεται νάναι.
- Πάλι οι Αρμεναίοι θα τα πλερώσουνε!
- Αποκλείεται να κάψουνε ολόκληρη τη Σμύρνη. Ποιο συμφέρον έχουνε; Αφού έγινε πια δική τους...
- Ποιο συμφέρον είχαμε μεις που καίγαμε τα τουρκοχώρια στην υποχώρηση;
Η φωτιά απλωνόταν παντού. Ντουμάνιασε ο ουρανός. Μαύρα σύννεφα ανηφορίζανε και μπερδευότανε το ένα με τ' άλλο. Κόσμος, εκατοντάδες χιλιάδες κόσμος, τρελός από φόβο, αρχίνησε να τρέχει απ' όλα τα στενοσόκακα και τους βερχανέδες και να ξεχύνεται στην παραλία σαν μαύρο ποτάμι.
- Σφαγή! Σφαγή!
- Παναγιά, βοήθα!
- Προφτάστε!
- Σώστε μας!
Η μάζα πυκνώνει, δεν ξεχωρίζεις ανθρώπους, μα ένα μαύρο ποτάμι που κουνιέται πέρα δώθε απελπισμένα, δίχως να μπορεί να σταθεί ούτε να προχωρήσει. Μπρος θάλασσα, πίσω φωτιά και σφαγή! Ένας αχός κατακυλάει από τα βάθη της πολιτείας και σπέρνει τον πανικό.
- Τούρκοι!
- Τσέτες!
- Μας σφάζουνε!
- Έλεος!
Η θάλασσα δεν είναι πια εμπόδιο. Χιλιάδες άνθρωποι πέφτουνε και πνίγονται. Τα κορμιά σκεπάζουνε τα νερά σαν να 'ναι μόλος. Οι δρόμοι γεμίζουνε κι αδειάζουνε και ξαναγεμίζουνε. Νέοι, γέροι, γυναίκες, παιδιά ποδοπατούνται, στριμώχνονται, λιποθυμούνε, ξεψυχούνε. Τους τρελαίνουν οι χατζάρες, οι ξιφολόγες, οι σφαίρες των τσέτηδων!
- Βουρ, κερατάλαρ! (χτυπήστε τους κερατάδες!)
Το βράδυ το μονοφώνι κορυφώνεται. Η σφαγή δε σταματά. Μόνο όταν τα πλοία ρίχνουνε προβολείς γίνεται μια πρόσκαιρη ησυχία. Μερικοί που καταφέρνανε να

φτάσουνε ζωντανοί ίσαμε τη μαούνα, μιας ιστορούνε το τι γίνεται όξω, στις γειτονιές. Οι τσέτες του Μπεχλιβάν και οι στρατιώτες του Νουρεντίν τρώνε ανθρώπινο κρέας. Σπάζουνε, πλιατσικολογούνε σπίτια και μαγαζιά. Όπου βρούνε ζωντανούς, τους τραβούνε όξω και τους βασανίζουνε. Σταυρώνουνε παπάδες στις εκκλησιές, ξαπλώνουνε μισοπεθαμένα κορίτσια κι αγόρια πάνω στις Άγιες Τράπεζες και τ' ατιμάζουνε. Απ' τον Αι-Κωνσταντίνο και το Ταραγάτς ίσαμε το Μπαλτσόβα το τούρκικο μαχαίρι θερίζει.

Η φωτιά όλη νύχτα αποτελείώνει το χαλασμό. Γκρεμίζονται τείχη, θρυμματίζονται γυαλιά. Οι φλόγες κριτσανίζουνε μαδέρια, έπιπλα και φτούνε σιδερικά· ξεθεμελιώνουνε την πολιτεία ολόκληρη. Απλώνουν πάνω στα έργα των ανθρώπων και τα διαλύουνε. Σπίτια, εργοστάσια, σκολειά, εκκλησιές, μουσεία, νοσοκομεία, βιβλιοθήκες, θέατρα, αμύθητοι θησαυροί, κόπιοι, δημιουργίες αιώνων· εξαφανίζονται κι αφήνουνε στάχτη και καπνούς.

Αχ, γκρέμισε ο κόσμος μας! Γκρέμισε η Σμύρνη μας! Γκρέμισε η ζωή μας! Η καρδιά, τρομαγμένο πουλί, δεν ξέρει πού να κρυφτεί. Ο τρόμος, ένας ανελέητος καταλυτής άδραξε στα νύχια του εκείνο το πλήθος και το αλάλιασε. Ο τρόμος ξεπερνάει το θάνατο. Δε φοβάσαι το θάνατο· φοβάσαι τον τρόμο. Ο τρόμος έχει τώρα το πρόσταγμα. Τσαλαπατά την ανθρωπιά. Αρχίζει από το ρούχο και φτάνει ίσαμε την καρδιά. Λέει: Γονάτισε, γκισούρη! Και γονατίζει. Ξεγυμνώσου! Και ξεγυμνώνεται. Άνοιξε τα σκέλια σου! Και τ' ανοίγει. Χόρεψε! Και χορεύει. Φτύσε την τιμή σου και την πατρίδα σου! Και φτύνει. Απαρνήσου την πίστη σου! Και την απαρνιέται. Αχ ο τρόμος! Όποια γλώσσα κι αν μιλάς, λόγια δε θα βρεις να τον περιγράψεις.

Τι κάνουν, λοιπόν, οι προστάτες μας; Τι κάνουν οι ναύαρχοι με τα χρυσά σιρίτια, οι διπλωμάτες κι οι πρόξενοι της Αντάντ! Στήσανε κινηματογραφικές μηχανές στα καράβια τους και τραβούσανε ταινίες τη σφαγή και τον ξολοθρεμό μας! Μέσα στα πολεμικά οι μπάντες τους παίζανε εμβατήρια και τραγούδια της χαράς, για να μη φτάνουν ίσαμε τ' αφτιά των πληρωμάτων οι κραυγές της οδύνης και οι επικλήσεις του κόσμου. Και να ξέρει κανείς πως μια, μόνο μια κανονιά, μια διαταγή, έφτανε για να διαλύσει όλα κείνα τα μαινόμενα σίφη. Κι η κανονιά δε ρίχτηκε κι η εντολή δε δόθηκε!

Διδώ Σωτηρίου, *Ματωμένα Χώματα*, ό.π., σσ. 311-314

Συμπληρωματικό κείμενο 6

Η ΠΥΡΠΟΛΗΣΗ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ

Την Τετάρτη, 13 του μηνός, προς το μεσημέρι, άκουσα να φωνάζουν «Φωτιά!». Ανέβηκα στην ταράτσα του σπιτιού μου. Οι πρώτες λάμπεις της πυρκαγιάς ήταν ορατές. Έδιναν την εντύπωση ενός τεράστιου μισοφέγγαρου του οποίου η μια κορυφή μπορούσε να τοποθετηθεί στα βορειοανατολικά και η άλλη στο άκρο της νοτιής γραμμής από την «Τράπεζα της Ανατολής» προς τα ανατολικά· το μέσο της καμπύλης βρισκόταν στα περίχωρα του Μπασμαχανέ (του σταθμού της σιδηροδρομικής γραμμής του Κασαμπά). Αυτό το μισοφέγγαρο αγκάλιαζε όλο το ελληνικό τμήμα της πόλης και στένευε προοδευτικά, όσο προχωρούσε νοτιοδυτικά.

Το βράδυ της ίδιας νύχτας, καθώς η φωτιά πλησίαζε, αφήσαμε το σπίτι μας κουβαλώντας μόνο ένα μπόγο με τα απαραίτητα. Πήγαμε στο σπίτι του φίλου μας S. J. στην Προκυμαία. Εκεί γινόταν πανδαιμόνιο. Τα ζώα και οι βοϊδάμαξες ανακατεύονταν με τους ανθρώπους οι οποίοι στην τρελή τους βιασύνη τις είχαν φορτώσει με τα πιο αταίριαστα και συχνά τα πιο άχρηστα πράγματα.

René Ruaux, *Οι τελευταίες ημέρες της Σμύρνης*, ό.π., σ. 88

Συμπληρωματικό κείμενο 7

Η ΦΩΤΙΑ

Τη Δευτέρα και την Τρίτη η μια φρικαλεότητα διαδεχόταν την άλλη. Το χειρότερο δεν είχε ακόμα συμβεί. Το απόγευμα της Τετάρτης 13 Σεπτεμβρίου άρχισε η φωτιά που έμελλε να αφανίσει τα 2/3 της Σμύρνης. Καθώς μερικοί αμφιβάλλουν αναφορικά με το ποιος είναι υπεύθυνος για το άναμμα της φωτιάς, ας αναφέρουμε την αφήγηση ενός αυτόπτη μάρτυρα, της δεσποινίδας Μίνι Μιλς, διευθύντριας του Κολεγιακού Ινστιτούτου Θηλέων της Σμύρνης. Η δεσποινίς Μιλς αφηγείται:

«Λίγο μετά το γεύμα ξέσπασε πολύ κοντά στο σχολείο μια φωτιά που εξαπλώθηκε πολύ γρήγορα. Είδα με τα ίδια μου τα μάτια έναν Τούρκο αξιωματικό να μπαίνει στο σπίτι κρατώντας μικρούς τενεκέδες πετρελαίου ή βενζίνης και σε μερικά λεπτά το σπίτι τυλίχτηκε στις φλόγες. Οι δάσκαλοι και οι μαθήτριάς μας είδαν Τούρκους στρατιώτες, και σε πολλές περιπτώσεις ένστολους αξιωματικούς, να χρησιμοποιούν μακριά ραβδιά στην άκρη των οποίων ήταν δεμένα κουρέλια, να βουτάνε τα κουρέλια σε τενεκέδες με υγρό και να μπαίνουν σε σπίτια, που τυλίγονταν αμέσως στις φλόγες. Στους δρόμους δεν υπήρχε εκείνη τη στιγμή κανείς άλλος εκτός από ομάδες Τούρκων στρατιωτών. Ενώ η φωτιά άρχισε ακριβώς απέναντι από το κτίριο της σχολής μας, κάθε τρίτο ή πέμπτο σπίτι της συνοικίας - της αρμενικής συνοικίας - φλεγόταν...

Ο άνεμος, αν και όχι πολύ δυνατός, έπνεε από τη μεριά της τουρκικής συνοικίας προς αυτή των χριστιανικών συνοικιών και, όπως φαίνεται, οι δράστες περίμεναν μέχρι να εμφανιστεί αυτός ο ευνοϊκός άνεμος».

Με τη μαρτυρία της δεσποινίδας Μιλς συμφωνούν και πολλοί άλλοι μάρτυρες. Ο κύριος Τζάκουιθ της Νίαρ Ιστ Ριλίφ, στην αναφορά του στο ναύαρχο Μπρίστολ, πιστοποίησε ότι είδε άτομα να ρίχνουν πετρέλαιο σε κτίρια και, καθώς ήταν παρόντες εκεί Τούρκοι στρατιώτες, θα ήταν λογικό να συμπεράνει κανείς ότι οι εμπρηστές ήταν επίσης Τούρκοι. Ο ταγματάρχης Ντέιβις, του Ερυθρού Σταυρού, είδε Τούρκους να καταβρέχουν τους δρόμους και τα σπίτια κατά μήκος της πυρκαγιάς με ένα υγρό. Βούτηξε το δάχτυλό του στο υγρό και το έγλειψε. Ήταν πετρέλαιο. Από τον πύργο του Μακ Λάχλαν Χολ, η κυρία Μπριτζ είδε Τούρκους στρατιώτες να μπαίνουν σε σπίτια κρατώντας τενεκέδες και λίγα λεπτά αργότερα είδε τα σπίτια αυτά να τυλίγονται στις φλόγες

Edward Hale Bierstadt, *Η Μεγάλη Προδοσία*, ό.π., σσ. 68-69

Συμπληρωματικό κείμενο 8

ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΩΡΕΣ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ - Η ΕΞΟΔΟΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

Ο ειδικός απεσταλμένος της *Chicago Tribune*, που βρισκόταν στη Σμύρνη όλη αυτή την περίοδο, από την άφιξη των Τούρκων και εξής, αρχίζει ένα από τα τελευταία του άρθρα (της 4ης Οκτωβρίου) με την προφητεία του Ιερεμία, που ο Ηρώδης μετέβαλε σε πραγματικότητα με τη σφαγή των αθώων: «Στη Ρώμη ακούγονταν κραυγές, θρήνοι, κλαυθμοί και μεγάλοι οδυρμοί· η Ραχήλ θρηνούσε τα παιδιά της και δεν ήθελε παρηγοριά, γιατί δεν υπήρχαν πια»² και τελειώνει: «Όσοι από μας παραβρέθηκαν στην έξοδο των 250.000 περίπου προσφύγων από αυτή την αφανισμένη πόλη ή τους είδαν συγκεντρωμένους στα στρατόπεδα των προσφύγων της νησιωτικής και ηπειρωτικής Ελλάδας, έζησαν στη διάρκεια αυτών των δεκαπέντε ημερών από πολύ κοντά την κόλαση· μια κόλαση που ξεπερνούσε και την τολμηρότερη φαντασία».

René Puaux, *Οι τελευταίες ημέρες της Σμύρνης*, ό.π., σσ. 75-76

Συμπληρωματικό κείμενο 9

ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ

Άλλες μαρτυρίες λένε:

«Το Ιταλικό και Γαλλικό Προξενείο μοίρασαν σε πολλά άτομα ταυτότητες που πιστοποιούσαν τάχα πως ήταν Καθολικοί· μερικοί μπόρεσαν να σωθούν μ' αυτό το τέχνασμα. Άλλοι όμως, παρά τις ταυτότητες, είχαν συλληφθεί από τους Τούρκους χωροφύλακες που δεν αναγνώριζαν την ισχύ τους. Το Αμερικανικό Προξενείο έδειξε μεγάλη δραστηριότητα για τη σωτηρία των γυναικών και των παιδιών και διευκόλυνε την αναχώρησή τους».

Φαίνεται πως οι Ευρωπαϊκές ναυτικές δυνάμεις δεν τόλμησαν να επέμβουν με δυναμικές ενέργειες που θα ήταν απαραίτητες, για να προστατευθούν αποτελεσματικά οι δύστυχοι εκείνοι άνθρωποι, που ήθελαν να δραπέτεύσουν απ' αυτή την κόλαση. Εκτός από τις ομάδες επιφυλακής, που φρουρούσαν τα προξενεία και τις εγκαταστάσεις στις οποίες κυμάτιζε κάποια εθνική σημαία, κατά τα άλλα περιορίζονταν στην τήρηση της τάξης κατά την επιβίβαση. Αφού δηλαδή οι πρόσφυγες είχαν περάσει από το ανακριτικό κόσκινο του τουρκικού στρατού και αφού τους είχαν ήδη κλέψει τα πάντα, τα κακόμοιρα αυτά ανθρώπινα ράκη αφήνονταν από τους βασανιστές τους, που σάρκαζαν τις καλές υπηρεσίες της επίσημης Ευρώπης.

Οι μόνοι που έβαλαν πάνω απ' όλα την ανθρωπιά είναι οι Αμερικανοί οι οποίοι με απλούστατους και δραστικούς τρόπους επιβίβαζαν όλους όσοι έφθαναν μέχρι

² «Η Ραχήλ κλαίουσα τα τέκνα αυτής ούκ ήθελε παρηγορηθίαι ότι ούκ εισί» (Παλαιά Διαθήκη, Ιερεμίας, λη', 15).

αυτούς, χωρίς να ζητάνε διαβατήρια ή ταυτότητες και χωρίς να νοιάζονται για τις διαμαρτυρίες των Τούρκων.

Εάν εξαρχής οι Σύμμαχοι που διέθεταν ιδιαίτερα ικανοποιητικές δυνάμεις πεζοναυτών γι' αυτό το σκοπό, είχαν δημιουργήσει στην περιφέρεια της Πούντας, όπου είχε καταφύγει η πλειοψηφία των πληγέντων, έναν προστατευμένο καταυλισμό, οι Κεμαλικοί που παρά τη διαγωγή τους σέβονταν - ή τουλάχιστον σέβονταν μέχρι τότε - τις Δυνάμεις, δε θα τολμούσαν να παραβιάσουν το φράγμα που θα είχε υψωθεί, και η τεράστια πλειοψηφία των Σμυρναίων κατά πάσα πιθανότητα θα είχε σωθεί.

Το μόνο που χρειαζόταν ήταν πρωτοβουλία και συνεννόηση. Θα λεχθεί πως μια τέτοια τακτική ισοδυναμούσε με επέμβαση στην ελληνoturκική διένεξη και πως η ουδετερότητα απαιτούσε να κρατηθεί στάση παθητικού θεατή.

Το σκεπτικό αυτό είναι πολιτικά, νομικά και ανθρωπιστικά λαθεμένο.

Από πολιτική πλευρά, καμία από τις εν λόγω δυνάμεις - μιλάω για την Ιταλία, τη Γαλλία και τη Μεγάλη Βρετανία - δεν είχε υπογράψει ειρήνη με την Τουρκία και το σύμφωνο της Άγκυρας το επικαλούνταν πάντοτε εκείνοι που το σύναψαν, ως ρυθμιστική συνθήκη μιας συγκεκριμένης κατάστασης στην Κιλικία: μια συνθήκη που σέβονταν τη σύναψή της, για να υποδηλώσουν την επιθυμία μιας φιλικής διευθέτησης των υπόλοιπων δυσκολιών, αλλά δεν ισοδυναμούσε με καθεστώς ειρήνης.

Από νομική πλευρά, η προστασία του άμαχου πληθυσμού μιας κατελιμμένης πόλης προβλέπεται από το Διεθνές Δίκαιο. Από ανθρωπιστική, τέλος, πλευρά, εφόσον τα ναυτικά αγήματα προστάτευαν τα νοσοκομεία των Καθολικών, χωρίς η ενέργεια αυτή να έχει αυστηρά επίσημο χαρακτήρα, το μέτρο θα μπορούσε να επεκταθεί σε όλους όσους αισθάνονταν ότι βρισκόνταν σε κίνδυνο. Από τη στιγμή που οι Τούρκοι δεν αναγνώριζαν τη συνθηκολόγηση, οι εγκαταστάσεις μας, που παρείχαν άσυλο, δεν έχαιραν πλέον των προνομίων συνθηκολόγησης. Βρισκόνταν υπό την καθαρά θεωρητική προστασία της γαλλικής σημαίας την οποία ναυτικά αγήματα καθιστούσαν λίγο πιο αποτελεσματική. Μια δυναμική απόβαση υπό την ακαταμάχητη προστασία των κανονίων του στόλου θα ήταν ασφαλώς αποφασιστικής σημασίας.

Θα τελειώσουμε, παραθέτοντας την ιστορική πλευρά: Υπάρχει το προηγούμενο του Ναβαρίνου το 1827 και της Κρήτης το 1897, όταν οι ναύαρχοι, χωρίς να περιμένουν οδηγίες από τις κυβερνήσεις τους, έδρασαν με δική τους πρωτοβουλία και με τα γνωστά επιτυχή και καίρια αποτελέσματα.

Όταν πληροφορήθηκαν στη Μυτιλήνη οι πρώτοι πρόσφυγες (εννοώ εκείνους που δεν είδαν την πυρκαγιά) ότι ο Νουρεντίν πασάς δεν έδινε άλλη προθεσμία από αυτή των δεκαπέντε ημερών για την αναχώρηση των χριστιανών, η ανησυχία τους κορυφώθηκε. Η Επιτροπή των Σμυρναίων της Μυτιλήνης κατάφερε, εξαιτίας των περιορισμένων οικονομικών της δυνατοτήτων, να ναυλώσει μόνο τέσσερα ατμόπλοια τα οποία μετέφεραν στη Μυτιλήνη 12.000 γυναικόπαιδα περίπου, καθώς και κάποιο περιορισμένο αριθμό ηλικιωμένων ανδρών. Όταν τα τέσσερα πλοία που ήταν προηγουμένως στη Σμύρνη, δε θέλησαν να επιστρέψουν εκεί, και οι εκκλήσεις δεν εισακούστηκαν, ένας απεσταλμένος πήγε στην Κωνσταντινούπολη

και ο Οικουμενικός Πατριάρχης μπόρεσε να επιτύχει την παρέμβαση της Αγγλικής κυβέρνησης.

Πάνω από διακόσια ελληνικά ατμόπλοια με κατεβασμένες τις σημαίες τους εισήλθαν στο λιμάνι της Σμύρνης υπό την προστασία αγγλικών και αμερικανικών πολεμικών πλοίων. Τα πλοία αυτά πλεύρισαν την αποβάθρα της σιδηροδρομικής γραμμής Αϊδινίου - Πούντας, που χωρίζεται από τη στεριά με ένα σιδερένιο κιγκλίδωμα. Αλλά, για να επιβιβαστούν οι ηλικιωμένοι, οι γυναίκες και τα παιδιά, έπρεπε να περάσουν από το κιγκλίδωμα αυτό του οποίου οι έξοδοι φυλάσσονταν από ένα στοίχο Τούρκων στρατιωτών και αξιωματικών. Οι πρόσφυγες, λοιπόν, που αναγκάζονταν να διασχίσουν αυτό το στοίχο, ληστεύονταν από τους στρατιώτες. Τους έκαναν έρευνα επί τόπου και τους έκλεβαν κυνικά και με τον πιο κτηνώδη τρόπο όλα τους τα χρήματα και όλα τα αντικείμενα αξίας. Με τον ίδιο τρόπο οι Τούρκοι άρπαξαν διάφορα αντικείμενα που διασώθηκαν από την πυρκαγιά. Οι πρόσφυγες, λοιπόν, έφταναν σε κατάσταση έσχατης ένδειας και επιβιβάζονταν, έχοντας αφήσει πίσω τους ό,τι πιο πολύτιμο είχαν, τα παιδιά τους, τους άνδρες, τα αδέρφια τους... στα χέρια των Τούρκων.

René Ruaux, *Οι τελευταίες ημέρες της Σμύρνης*, ό.π., σσ. 79-81

Συμπληρωματικό κείμενο 10

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

(από το βιβλίο του Μ. Μεγαλοκονόμου, *Η Σμύρνη...*, ό.π., σ. 95)

«Μια γαλλική περίπολος είκοσι ανδρών, την οποία συνόδευα μαζί με άλλους πολιτοφύλακες, ξεκίνησε αμέσως για τη μητρόπολη για να ζητήσει από το σεβασμιότατο Χρυσόστομο να καταφύγει στη Σακρέ Κερ ή στο γενικό προξενείο της Γαλλίας. Ο σεβασμιότατος Χρυσόστομος απέρριψε αυτή την προσφορά. Ως

‘ποιμένας’, είπε, έπρεπε να παραμείνει κοντά στο ποιμνιό του. Η περίπολος είχε μόλις ξεκινήσει για να φύγει όταν μια άμαξα με έναν Τούρκο αξιωματικό και δύο στρατιώτες με εφ’ όπλου λόγχη σταμάτησε στην είσοδο της μητρόπολης. Ο αξιωματικός προχώρησε ως το γραφείο του μητροπολίτη και του ζήτησε να τους ακολουθήσει ως το στρατιωτικό διοικητή, τον Νουρεντίν Πασά. Όταν τους είδα να παίρνουν μαζί τους το μητροπολίτη, συμβούλευσα την περίπολο να ακολουθήσει την άμαξα. Φτάσαμε στους Μεγάλους Στρατώνες, όπου ήταν η διαμονή του Νουρεντίν. Ο αξιωματικός οδήγησε το μητροπολίτη ενώπιον του τελευταίου. Δέκα λεπτά αργότερα, ξανακατέβηκε κάτω. Την ίδια στιγμή, ο Νουρεντίν εμφανίστηκε στο μπαλκόνι του κτιρίου και, απευθυνόμενος στους 1.000-1.500 μουσουλμάνους που ήταν συγκεντρωμένοι στην πλατεία, δήλωσε ότι τους παραδίδει το μητροπολίτη και πρόσθεσε: ‘Αν σας έχει κάνει καλό, κάντε του καλό, αν έχει βλάψει, βλάψτε τον’. Ο όχλος παρέλαβε τον σεβασμιότατο Χρυσόστομο και τον πήρε μαζί του. Λίγο πιο κάτω, μπροστά στο κουρείο ενός Ιταλού ευνοούμενού τους ονόματι Ισμαήλ, σταμάτησαν και έντυσαν το μητροπολίτη με την άσπρη ποδιά του κουρέα. Ύστερα άρχισαν να τον χτυπάνε με τις γροθιές τους και με ραβδιά και να τον φτύνουν στο πρόσωπο. Τον μαχαίρωσαν αμέτρητες φορές. Του ξερίζωσαν τα γένια, του έβγαλαν τα μάτια, του έκοψαν τη μύτη και τα αφτιά.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η γαλλική περίπολος παρακολουθούσε τη σκηνή ως εκείνη τη στιγμή. Οι άντρες ήταν εκτός εαυτού, έτρεμαν από αγανάκτηση και ήθελαν να επέμβουν, αλλά, υπακούοντας στις διαταγές που είχε, ο αξιωματικός τους εμπόδιζε να επέμβουν, απειλώντας τους με το περίστροφό του.

Ύστερα, χάσαμε το μητροπολίτη από τα μάτια μας. Του κατάφεραν το τελικό πλήγμα λίγο παρακάτω».

Edward Hale Bierstadt, *Η Μεγάλη Προδοσία*, ό.π., σσ. 58-59

Συμπληρωματικό κείμενο 11

Η ΚΥΡΙΑΚΗ ΤΗΣ 10^{ΗΣ} ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ ΤΟ ΜΑΡΤΥΡΙΟ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

Μέχρι τώρα δεν υπήρχε αμφιβολία ως προς την ακριβή ημερομηνία της δολοφονίας του επισκόπου της Σμύρνης, του σεβασμιότατου Χρυσοστόμου. Σήμερα φαίνεται επιβεβαιωμένο ότι η δολοφονία έγινε την Κυριακή, 10 Σεπτεμβρίου, μεταξύ 4-5 μ.μ. Στις λεπτομέρειες που ένας αυτόπτης Γάλλος μάρτυρας μου είχε ήδη δώσει, μπορώ να προσθέσω τα εξής: Όταν ο μητροπολίτης παρουσιάστηκε μπροστά στο στρατηγό Νουρεντίν πασά, που είχε στείλει να τον φέρουν με γυμνές ξιφολόγχες, ο σεβάσμιος ιεράρχης του έτεινε το χέρι. Ο Νουρεντίν φώναξε: «Δε θα μολύνω το χέρι μου με την επαφή του μιαινού χεριού σου. Ίδού οι αποδείξεις της ατιμίας σου», και του έδειξε έναν φάκελο με έγγραφα που περιείχαν κατηγορίες εναντίον του μητροπολίτη. «Φύγε! Το πλήθος σε περιμένει και θα σε τιμωρήσει, όπως σου ταιριάζει».

Και τον έδιωξε. Μόλις κατέβηκε ο μητροπολίτης στο δρόμο, ο όχλος που τον περίμενε παραληρώντας, ρίχτηκε επάνω του. Τον άρπαξαν, τον έσυραν από τη γενειάδα, του έβγαλαν τα μάτια μ' ένα μαχαίρι, του έσκισαν τα ράσα, ποδοπάτησαν το καλυμμαύχι του και χτυπούσαν ανελέητα με γροθιές και κλωτσιές το πρόσωπό του, το καταματωμένο, από το αίμα που έτρεχε από τα βγαλμένα του μάτια· τον οδήγησαν, τέλος, στην κυρίως Τουρκική συνοικία, στο Τσεσμενλί, όπως είναι το όνομά της.

Εκεί υπέστη τα χειρότερα βασανιστήρια. Τον λιθοβόλησαν φωνάζοντας «Κίορειή Parlsassi» (ξεσκίστε τον το σκύλο) και οι δῆμοί του, μεταξύ των οποίων ήταν και παιδιά, πήραν από ένα τμήμα του διαμελισμένου σώματός του και το περιέφεραν σε διάφορες συνοικίες ουρλιάζοντας. Στη συνέχεια λεηλάτησαν αλύπητα τη μητρόπολη. Πολλούς από τους ιερείς που τους έσερναν απ' τις γενειάδες, τους βασάνισαν εκεί. Αυτή η απόπειρα εναντίον του κλήρου των Ορθοδόξων είναι ενδεικτική. Δεν επρόκειτο πλέον για αντίποινα εναντίον προσώπων, αλλά για μια καθαρή έκρηξη μουσουλμανικού φανατισμού. Την ίδια μέρα δύο διευθυντές εφημερίδων της Σμύρνης, οι κύριοι Τσουρουκτσόγλου και Κλημάνογλου, θανατώθηκαν με βάνουσο τρόπο, καθώς σέρνονταν από αυτοκίνητο, στο πίσω μέρος του οποίου ήταν δεμένοι από τα πόδια.

René Puaux, *Οι τελευταίες ημέρες της Σμύρνης*, ό.π., σσ. 53-55

Συμπληρωματικό κείμενο 12

ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΥΧΗ ΤΩΝ ΑΙΧΜΑΛΩΤΩΝ

Για την τύχη των αιχμαλώτων που οδηγήθηκαν προς την ενδοχώρα, έχουμε τρομακτικές μαρτυρίες.

Ο Νικόλαος Χατζόπουλος του 32ου Συντάγματος Πεζικού, από τη Νάξο, που κατόρθωσε να δραπετεύσει, καταθέτει:

«Αιχμαλωπιστήκαμε στις 9 Σεπτεμβρίου στην Πούντα (βόρεια συνοικία της Σμύρνης) και την ίδια μέρα μας έκλεισαν στις αποθήκες του λιμανιού, μας έκλειψαν ό,τι είχαμε στην κατοχή μας, και στη συνέχεια, την επομένη, μας οδήγησαν στο Νύμφαιον (Νιφ). Το τουρκικό πλήθος που είχε μαζευτεί κατά μήκος του δρόμου, μας χτυπούσε και μας πετούσε πέτρες αναγκάζοντάς μας να φωνάζουμε: *Yıschahin Kemal racha* (ζήτω ο Μουσταφά Κεμάλ πασάς). Εκείνοι που αρνούνταν, δέχονταν μαχαιριές.

Καθώς αφήναμε τη Σμύρνη, συναντήσαμε πέντε δίτροχα καροτσάκια, γεμάτα με πτώματα Ελλήνων πολιτών, που τα πήγαιναν να τα πετάξουν σε μια χαράδρα.

Μετά από δύο ώρες πεζοπορίας από τη Σμύρνη, η φάλαγγά μας σταμάτησε.

Εκεί οι Τούρκοι διέταξαν τους Έλληνες στρατιώτες που κατάγονταν από τη Μικρά Ασία να αποχωριστούν από τους Έλληνες οι οποίοι ήταν από την Παλαιά Ελλάδα. Τους ανακοίνωσαν την πρόθεσή τους να απολύσουν τους πρώτους και να τους δώσουν την άδεια να επιστρέψουν στα σπίτια τους. 800 περίπου άνδρες βγήκαν από τις σειρές τους συμπεριλαμβανομένων και

αξιωματικών της χωροφυλακής. Τους συγκέντρωσαν σ' ένα μόνο τάγμα, τους οδήγησαν στην ξερή κοίτη ενός γειτονικού χειμάρρου και τους σκότωσαν όλους με ριπές οπλοπολυβόλων.

Η σφαγή αυτή επιβεβαιώθηκε από το δεκανέα Αντώνη Βιτζηλαίο του 26ου Συντάγματος Πεζικού, από τους στρατιώτες Νικόλαο Κορρέ του 25ου Συντάγματος Πεζικού, Νικηφόρο Βιτζηλαίο του 44ου Συντάγματος Πεζικού και από τον Κωνσταντίνο Χωριανόπουλο του 32ου Συντάγματος Πεζικού, οι οποίοι ήταν παρόντες. ...»

René Puaux, *Οι τελευταίες ημέρες της Σμύρνης*, ό.π., σ. 85

Συμπληρωματικό κείμενο 13

Η ΕΞΟΔΟΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΘΡΑΚΗ

Daily Telegraph, 16 Οκτωβρίου 1922

Του Ότις Σουίφτ. Κατόπιν ειδικής συμφωνίας με τη *Chicago Tribune*

Αθήνα, Σάββατο βράδυ.

Ο Γουίλιαμ Κλουτζ της Αμερικανικής Οργάνωσης Περίθαλψης, που έφτασε εδώ ύστερα από μια περιοδεία στα νησιά του Αιγαίου και στη Θεσσαλονίκη, αφηγείται δραματικές ιστορίες για την άθλια κατάσταση των προσφύγων από τη Θράκη. Ο Κλουτζ αναφέρει ότι οι συνθήκες διαβίωσης των προσφύγων χειροτερεύουν διαρκώς. «Οι Θράκες πρόσφυγες έχουν ήδη αρχίσει να φτάνουν στη Θεσσαλονίκη», μου είπε. «Οι φτωχότεροι αγρότες έρχονται με τα πόδια, αγκομαχώντας πλάι στα γαϊδούρια τους, που είναι κατάφορτα με τα ελάχιστα αντικείμενα που μπόρεσαν να σώσουν από το νοικοκυριό τους. Οι πιο πλούσιοι Θράκες έχουν πουλήσει τις περιουσίες τους και φτάνουν με αυτοκίνητα γεμάτα με μπαούλα και αποσκευές. Εβδομήντα χιλιάδες πρόσφυγες από την Ασία είναι ήδη στη Θεσσαλονίκη, όπου δεν υπάρχει χώρος για να τους δεχθούν και κοιμούνται υποχρεωτικά στους δρόμους, στα πάρκα και στις εκκλησίες. Οι συγκλονιστικές διαστάσεις της τραγωδίας δε διαφαίνονται, γιατί η χιονοστιβάδα της μετανάστευσης από τη Θράκη έχει μόλις αρχίσει.

Οι πρώτοι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν σε τέσσερα μεγάλα στρατόπεδα στις παρυφές της πόλης, που είχαν χτιστεί για το βρετανικό στρατό στη διάρκεια της προετοιμασίας της εκστρατείας της Καλλίπολης. Το 70% αυτών των ανθρώπων πάσχει από ελονοσία εξαιτίας των βάλτων που βρίσκονται γύρω από την πόλη και η ασθένεια δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί γιατί δεν υπάρχει κίνηση. Η έναρξη της περιόδου των βροχών αναμένεται από στιγμή σε στιγμή και τότε η πνευμονία θα κάνει θραύση ακόμα και αν κατορθωθεί να μην εξαπλωθούν η χολέρα και ο τύφος. Στα στρατόπεδα εκτυλίσσονται σκληρές απίστευτης φρίκης. Δεκάδες ανθρώπων - ηλικιωμένοι, άνδρες και γυναίκες, νεαρές κοπέλες που έχουν βιαστεί από τους Τούρκους, γυναίκες που είδαν τους άνδρες τους να συλλαμβάνονται και να οδηγούνται στην Άγκυρα - έχουν χάσει τα λογικά τους από τον τρόμο. Περιφέρονται μέσα στους κατάμαστους και δύσοσμους στρατώνες φωνάζοντας και βρίζοντας, τραγουδώντας και κλαίγοντας, χωρίς οι χιλιάδες αδιάφοροι και απελπισμένοι άνθρωποι που τους περιτριγυρίζουν να τους δίνουν καμιά σημασία.

Γέροι άνθρωποι που έχουν αποχωριστεί τις οικογένειές τους και είναι ανίκανοι να φροντίσουν τους εαυτούς τους σωριάζονται νεκροί στο πάτωμα των στρατώνων και τα πτώματά τους μένουν εκεί απαρατήρητα μέχρι να σκοντάψει πάνω τους κανένας από τους υπεύθυνους του έργου περίθαλψης. Εκατοντάδες ορφανά τριγυρνούν με αγωνία στο πλήθος ελπίζοντας να βρουν τους γονείς τους. Εκατοντάδες μητέρες αναζητούν ασταμάτητα τα παιδιά τους από ομάδα σε ομάδα. Δεκάδες παιδιά, μερικά μόλις 3 ή 4 μηνών και άλλα που γεννήθηκαν στη διάρκεια της φυγής, εγκαταλείφθηκαν και περιμαζεύτηκαν από άλλους πρόσφυγες που τα φροντίζουν τώρα. Είδα έναν άνδρα 70 ετών, που ο ίδιος είχε χωριστεί από την οικογένειά του στη διάρκεια της φυγής, να κάθεται στο χώμα και να κρατάει ένα μπουκάλι με γάλα στα χείλη ενός βρέφους λίγων εβδομάδων, που του το είχαν βάλει στην αγκαλιά του στη Σμύρνη την ώρα της επιβίβασης στο πλοίο. Στην κατάμεστη, θορυβώδη εκκλησία, που ήταν γεμάτη πρόσφυγες, είδα μια δεκαπεντάχρονη Αρμενοπούλα να περιποιείται ένα νεογέννητο μωρό που, όπως μας είπε, το είχαν ακουμπήσει στο πλάι της την ώρα που κοιμόταν. Καθώς άνοιγα δρόμο ανάμεσα στα πλήθη, με πολιορκούσαν διαρκώς μισότρελες γυναίκες, που έκλαιγαν και με ικέτευαν να πάω στον Κεμάλ Πασά και να τον παρακαλέσω να μη σκοτώσει τους αιχμαλώτους συζύγους τους, που, όπως πιστεύουν, έχουν οδηγηθεί στην Άγκυρα για να θανατωθούν για εκδίκηση. Όλοι οι πρόσφυγες αφηγούνται ανατριχιαστικές ιστορίες για την τουρκική κτηνωδία. Ένας άνδρας με διαβεβαίωσε ότι, όταν οι Τούρκοι μπήκαν στο χωριό Μοσχονησιά στη Μικρά Ασία, σκότωσαν δεκαπέντε άντρες, μάζεψαν τα πτώματά τους στην πλατεία, τα κατάβρεξαν με βενζίνη και τα έκαψαν. Οι πρόσφυγες δηλώνουν ότι οι Τούρκοι αξιωματικοί, αφού επέταξαν τα σπίτια, διάλεξαν τις ομορφότερες γυναίκες των πιο επιφανών Ελλήνων».

Edward Hale Bierstadt, *Η Μεγάλη Προδοσία*, ό.π., σσ. 288-290

Συμπληρωματικό κείμενο 14

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ

Από τότε που χάθηκε η Κωνσταντινούπολη, πήρε τη θέση της στην πρωτοκαθεδρία η Σμύρνη - η Σμύρνη των Άπιστων (Γκισούρ Ισμίρ) όπως την έλεγαν οι Τούρκοι. Η πόλη αυτή έγινε το νέο προπύργιο της χριστιανοσύνης και του ελληνικού πολιτισμού στην Εγγύς Ανατολή. Είχε μεγάλες και αξιόλογες βιβλιοθήκες, λογίους και φημισμένα σχολεία. Οι Έλληνες και οι Αρμένιοι της Σμύρνης θα μπορούσαν ανά πάσα στιγμή να νιώσουν ασφαλείς - αρκεί να άλλαζαν πίστη. Εν τούτοις, παρ' ότι υπήρξαν και αποστάτες, σε γενικές γραμμές οι Σμυρνιοί δεν αλλαξοπίστησαν. Κράτησαν τη θρησκεία τους και υπέφεραν τα πάνδεινα.

Ο μοναδικός πολιτισμός που υπήρξε στην Τουρκία από την αποφράδα μέρα του 1453, ήταν αυτός που πρόσφεραν τα χριστιανικά απομεινάρια της γηραιάς Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Γι' αυτόν το λόγο και είχε ιδιαίτερη σημασία το έργο των αμερικανικών και των άλλων ξένων ιεραποστολών. Βλέπετε, αρχικά πήγαν

στην Τουρκία για να προσηλυτίσουν τους Τούρκους. Πολύ σύντομα ανακάλυψαν ότι αυτό ήταν αδύνατο και τότε βρήκαν την αληθινή τους αποστολή: την ενθάρρυνση των Ελλήνων και των Αρμενίων που είχαν απελπιστική ανάγκη να τονωθεί το θρησκευτικό τους συναίσθημα. Η ταχύτερη πρόοδος που σημειωνόταν τα τελευταία χρόνια στη γεωργία, τη βιοτεχνία, το εμπόριο και την παιδεία ανύψωνε το χριστιανικό στοιχείο στην Ανατολή και άρχισε να υφαίνει ξανά το κουρελιασμένο λάβαρο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Στις Μεγάλες Δυνάμεις δόθηκε, έστω και με πεντακόσια χρόνια καθυστέρηση, η μεγάλη ευκαιρία να επανορθώσουν τα λάθη τους και την αδικία που είχε καταντήσει τζαμί την Αγία Σοφία. Αλλά η ευκαιρία χάθηκε.

George Horton, Αναφορικά με την Τουρκία, ό.π., σ. 193

Συμπληρωματικό κείμενο 15

ΠΩΣ ΕΞΗΓΕΙ Ο ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΣ ΠΡΟΞΕΝΟΣ ΣΤΗ ΣΜΥΡΝΗ ΤΗΝ ΑΝΟΧΗ ΤΩΝ ΔΥΤΙΚΩΝ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ

Με ρώτησαν πολλοί άνθρωποι για την καταστροφή της Σμύρνης. Κάθε φορά που μιλούσα γι' αυτή ή για τη γενοκτονία των Αρμενίων, διαπίστωνα πόσο δύσκολο είναι να δώσεις στον άλλο να καταλάβει τι ακριβώς έγινε. Όταν δεν είσαι αυτόπτης μάρτυρας, δεν μπορείς να συλλάβεις τις τρομακτικές διαστάσεις της σφαγής που διέταξαν οι Τούρκοι σε βάρος των χριστιανικών πληθυσμών της Ανατολής. Ποτέ δεν κατάφερα να περιγράψω αρκετά καλά όσα είδα με τα μάτια μου. Φταίει και το γεγονός ότι οι δυτικοί λαοί δεν είχαν παρόμοια εμπειρία. Πληροφορούνταν τα καθέκαστα από τις ειδήσεις ή από κάποιο σχετικό βιβλίο, βολεμένοι στην άνετη πολυθρόνα τους μέσα στο ζεστό σπιτάκι τους. Διάβασαν τόσα πολλά για το θέμα, ώστε όταν έπεφτε πια στα χέρια τους ένα σχετικό άρθρο το παρατούσαν στο κομοδίνο μπουχτισμένοι.

Ο κόσμος κουράστηκε να ακούει για τη γενοκτονία των Αρμενίων. Το γεγονός ότι η Τουρκία έχει σκοτώσει τόσο πολλούς ανθρώπους στη διάρκεια της ιστορίας της τελικά μέτρησε παραδόξως υπέρ της. Οι άνθρωποι βαρέθηκαν πια να ακούν για σφαγές στην Τουρκία, δηλαδή τα ίδια και τα ίδια. Έτσι η Τουρκία μπορεί να συνεχίσει το έργο της ανεμπόδιστη.

George Horton, Αναφορικά με την Τουρκία, ό.π., σ. 89

Συμπληρωματικό κείμενο 16

Η καθημερινή επαφή μου με τους εξαθλιωμένους πρόσφυγες της Μικράς Ασίας γινόταν πιο οδυνηρή, ειδικά για μένα, επειδή μέχρι χτες τους ήξερα σαν νοικοκύρηδες που κέρδιζαν το ψωμί τους δουλεύοντας και εξασφάλιζαν στην οικογένειά τους ένα αξιοπρεπές βιοτικό επίπεδο. Τώρα βρίσκονταν στη δυσάρεστη θέση να ζητιανεύουν. Θυμάμαι πόσο στεναχωρήθηκα όταν συνάντησα ξανά έναν παλιό γνώριμο, το σύντροφό μου στο κυνήγι. Ήταν ένας δραστήριος αγρότης από

το Ντεβελίκιοϊ. Είχα περάσει μαζί του αξέχαστες στιγμές και ξέγνοιαστες μέρες. Πηγαίναμε στο πευκοδάσος και κυνηγούσαμε ... Στα διαλείμματα διασκεδάσαμε ιστορώντας πραγματικά και φανταστικά περιστατικά - τα παραμύθια που συνηθίζουμε εμείς οι κυνηγοί. Τον συνάντησα τυχαία στο δρόμο, μια μέρα προτού φύγω από την Αθήνα. Περπατούσε σαν υπνοβάτης. Τον ρώτησα τι είχε απογίνει η οικογένειά του. Μου είπε ότι έχασε την πιο όμορφη και έξυπνη κόρη του, «τη μικρή». «Ήταν να την παντρέψω σε λίγες μέρες. Φοβάμαι ότι της έλαχε κάτι χειρότερο από το θάνατο», μου είπε.

Προτού φύγω από την Αθήνα, έκανα μια συζήτηση με τον κ. Heizer πάνω στη δουλειά που άφηνα πια στις πλάτες του. Μια που θα την αναλάμβανε εξ ολοκλήρου, με ρώτησε τι έπρεπε κατά τη γνώμη μου να προσέξει περισσότερο. Ήξερα ότι ήταν ικανότατος άντρας - το είχε αποδείξει σε όλα τα χρόνια που υπηρετούσε στην Κωνσταντινούπολη. Του είπα μόνο μια φράση: «Εκείνο που θα σου χρειαστεί περισσότερο είναι ανθρωπιά και δύναμη - δύναμη για να μην καταπνίγεις εύκολα όσα σου υπαγορεύει η καρδιά σου».

Από την απάντηση που μου έδωσε, έβγαλα το συμπέρασμα ότι κατάλαβε πολύ καλά τι εννοούσα και, το κυριότερο, συμφωνούσε μαζί μου. Έτσι έμεινα ήσυχος ότι άφηνα την παροικία μας σε πολύ καλά χέρια και πήρα το καράβι για την Αμερική, κάνοντας χρήση της αδειάς που μου είχε παραχωρήσει το Στέιτ Ντιπάρτμεντ.

George Horton, Αναφορικά με την Τουρκία, ό.π., σσ. 177-178

Συμπληρωματικό κείμενο 17

ΕΚΤΙΜΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΞΕΝΩΝ ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΤΩΝ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΡΙΘΜΟ ΤΩΝ ΝΕΚΡΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΗ ΣΜΥΡΝΗ

Πόσα ήταν τελικά τα θύματα στη Σμύρνη και τις γειτονικές κωμοπόλεις; Είναι αδύνατο να υπολογίσεις με ακρίβεια τον αριθμό των νεκρών, αλλά είναι σίγουρα αναξιόπιστες όσες πηγές πληροφόρησης προσπαθούν να τον κατεβάσουν.

Σύμφωνα με επίσημες στατιστικές, οι Αρμένιοι κάτοικοι της Σμύρνης ήταν είκοσι πέντε χιλιάδες. Είναι βέβαιο ότι σκοτώθηκαν οι περισσότεροι άνδρες αυτής της παροικίας, όπως και γυναικόπαιδα. Σκοτώθηκαν εξάλλου πολλοί Έλληνες.

Ο ανταποκριτής της εφημερίδας London Daily Chronicle, στις 18 Σεπτεμβρίου του 1922, αναφέρει ότι «οι πρόσφυγες υπολογίζουν τους νεκρούς συμπολίτες τους σε τουλάχιστον εκατόν είκοσι χιλιάδες».

Την ίδια μέρα ο ανταποκριτής του Πρακτορείου Ρόιτερ μεταδίδει, μεταξύ άλλων, τα εξής: «Δεν υπάρχει περίπτωση να εξακριβώσεις τον αριθμό των θυμάτων, αλλά δυστυχώς οι νεκροί αποκλείεται να ήταν λιγότεροι από εκατό χιλιάδες».

Δύο μέρες αργότερα, ο δημοσιογράφος Roy Treloar στέλνει την εξής ανταπόκριση: «Ο Νουρεντίν Πασάς εξαπέλυσε συστηματικό κυνηγητό Αρμενίων. Οι στρατιώτες συγκεντρώνουν τους Αρμένιους σε ομάδες των εκατό ατόμων και τους οδηγούν στο Κονάκι, όπου τους δολοφονούν».

Ο ανταποκριτής των *London Times* τηλεγραφεί: «Το μακελειό γίνεται μεθοδικά. Τούρκοι του τακτικού στρατού μαζί με ατάκτους περικυκλώνουν πλούσιους Σμυρνιούς στους δρόμους και, αφού τους σκίζουν τα ρούχα, τους αιχμαλωτίζουν και τους πηγαίνουν καθ' ομάδες σε τόπους εκτέλεσης. Πολλοί χριστιανοί αναζητήσαν καταφύγιο σε εκκλησίες, αλλά κήκαν ζωντανοί.

Ο Otis Swift, ανταποκριτής της *Sicago Tribune*, επισκέφθηκε τα ελληνικά νησιά στα οποία είχαν αποβιβαστεί αμέτρητοι πρόσφυγες από τα ατμόπλοια που έκαναν δρομολόγια σωτηρίας. Πήρε συνέντευξη από πολλά θύματα της τραγωδίας της Σμύρνης. Ακόμα και τα κορμιά τους «μιλούσαν» για το άγριο ξέσπασμα των Τούρκων επάνω τους. Όσα δεν έλεγαν με τα χείλη, τα έλεγαν βουβά οι πληγές τους. Παραθέτω ένα απόσπασμα από την ανταπόκριση του Swift:

«Τα νοσοκομεία των ελληνικών νησιών έχουν πλημμυρίσει από τραυματίες που δέχθηκαν επιθέσεις Τούρκων. Σε ένα νοσηλευτικό ίδρυμα της Χίου είδα ένα παιδάκι που ναι μεν ήταν ακόμα ζωντανό, αλλά το πρόσωπό του είχε πολτοποιηθεί από πυροβολισμό. Δράστης ήταν ένας Τούρκος στρατιώτης που πρώτα σκότωσε τον πατέρα του αγοριού, ύστερα βίασε τη μάνα του και στο τέλος το πυροβόλησε στο πρόσωπο. Στο ίδιο νοσοκομείο είδα και έξι ορφανά πολυμελούς οικογένειας Αρμενίων. Το ένα από αυτά, ηλικίας μόλις τεσσάρων χρονών, έφερε τραύματα από υποκόπανο. Οι στρατιώτες το χτύπησαν μανιασμένοι επειδή δε βρήκαν επάνω του χρήματα».

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι Τούρκοι εκτέλεσαν πολλές χιλιάδες αμάχους στη Σμύρνη και στα περίχωρα.

Στον αριθμό των θυμάτων πρέπει να προστεθούν και όσοι απελαθέντες Έλληνες χάθηκαν από τις κακουχίες ή κήκαν ζωντανοί ή ποδοπατήθηκαν ή σκοτώθηκαν σε ατυχήματα - πολλοί καταπλακώθηκαν από τοίχους. Άλλοι πέθαναν στην προκουμαία και πολλοί τραυματίες υπέκυψαν αργότερα στα τραύματά τους. Άλλοι πέθαναν απ' τον καημό τους.

George Horton, Αναφορικά με την Τουρκία, ό.π., σσ. 194-196

Συμπληρωματικό κείμενο 18

Η ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ

Η στάση των δυνάμεων έγινε δυσμενέστερη με την πάροδο του χρόνου: δεν αναγνωρίζουν τη συνθήκη των Σεβρών ούτε και επιτρέπουν -μαζί και η Αγγλία- να ενεργείται νηοψία στα ξένα εμπορικά σκάφη (κυρίως γαλλικά και ιταλικά), που ήταν γνωστό ότι μετέφεραν πυρομαχικά και άλλα εφόδια πολέμου στους τουρκικούς λιμένες. Επί πλέον η πτώση του τσαρικού καθεστώτος έχει απαλλάξει την Τουρκία από τον εφιάλτη των προαιώνιων ρωσικών βλέψεων στην Κωνσταντινούπολη: τα ρωσικά στρατεύματα αποχωρώντας από την Τραπεζούντα, τον Πόντο, την Αρμενία και τον Καύκασο αφήνουν άφθονο πολεμικό υλικό που θα χρησιμοποιηθεί εναντίον του ελληνικού στρατού της Μ. Ασίας.

Για να επιβληθούν στους αντιπάλους των οι Έλληνες, τον Ιούνιο κιόλας του 1920 και αργότερα τον Μάρτιο και Ιούνιο του 1921, είχαν αναγκαστεί να προβούν σε μεγάλες επιχειρήσεις και να εισδύσουν προς το εσωτερικό με κατεύθυνση προς την Άγκυρα. Παράλληλες επιχειρήσεις είχαν γίνει και στην Ανατολική Θράκη τον Ιούλιο του 1920, οι οποίες απολήγουν στην κατάληψή της και στη σύλληψη του αρχηγού της τουρκικής αντιστάσεως Τζαφέρ Ταγιάρ.

Κατά το τέλος Ιουνίου του 1921 η ανώτατη ελληνική διοίκηση αρχίζει νέες επιχειρήσεις με κατεύθυνση προς την Άγκυρα, τη λεγόμενη εκστρατεία του Σαγγαρίου, η οποία απολήγει σε νίκη, αλλά καταπονεί τους στρατιώτες που οδεύουν ανάμεσα από αυχημρά και άγωνα εδάφη και εκτείνει σε μεγάλο μήκος -και επομένως εξασθενίζει- τη γραμμή του μετώπου. Η επιχείρηση αποτυχαίνει και ο ελληνικός στρατός υποχωρεί σε νέες θέσεις του, αλλ' αυτές είναι επίσης αναπτυσσόμενες σε ευρύ μέτωπο, πάνω από 600 χλμ. Ο εφοδιασμός των στρατευμάτων είναι δύσκολος και οι εφοδιοπομπές εκτίθενται στις αιφνιδιαστικές πλευρικές επιθέσεις των Τούρκων ατάκτων, των τσέτηδων.

Η Ελλάδα, η οποία έχει απομονωθεί διεθνώς, εξαντλείται οικονομικά από την επιστράτευση και τον δαπανηρό αυτόν πόλεμο. Την κατάσταση δεν τη σώζει η αιφνιδιαστική απόφαση ενός εσωτερικού δανείου 1½ δισεκατομμυρίων δραχμών, η οποία πραγματοποιείται με τη διχοτόμηση του χαρτονομίσματος που κυκλοφορεί. Ο λαός και ο στρατός είναι κουρασμένοι από τη διάρκεια των αλληπάλληλων πολέμων 1912-1922, από τον διχασμό και την οξύτητα των πολιτικών παθών, ενώ οι πολιτικοί δεν αντιλαμβάνονται σε όλη τους την έκταση τις μεταβολές της διεθνούς πολιτικής και δεν αντιμετωπίζουν με ετοιμότητα, τόλμη και ρεαλισμό την κρίσιμη κατάσταση. Το έθνος οδηγείται προς την καταστροφή. Ο στρατός επί μήνες τώρα κρατεί αμυντική θέση, ενώ ο αντίπαλος αναλαμβάνοντας πρωτοβουλία επιτίθεται στις 14 Αυγούστου 1922, διασπά την ασθενή γραμμή του ελληνικού μετώπου, σε μήκος 36 περίπου χλμ., και προκαλεί την κατάρρευση της άμυνας. Ο ελληνικός στρατός υποχωρεί παντού και εκκενώνει τελικά τη Μ. Ασία. Τον ακολουθούν τραγικές συνοδείες χιλιάδων εντόπιων Ελλήνων που φοβούνται τις αντεκδικήσεις των εξαγριωμένων ατάκτων κατά το πλείστον τουρκικών στρατευμάτων. Και πραγματικά σε πολλές μυριάδες ανέρχονται τα θύματα των σφαγών και των αιχμαλώτων, στρατιωτικών και ολόκληρων πληθυσμών. Αλλά και οι περισσότεροι από τους τελευταίους, που εκτοπίζονται με οδυνηρές πορείες προς το εσωτερικό, βρίσκουν το θάνατο. Την τραγική τύχη των ομήρων μας την έδωσε αριστουργηματικά αργότερα, στα 1931, ο Ηλίας Βενέζης (1904-1973) στο έργο του «Το Νούμερο 31328», όπου ιστορεί το δικό του μαρτυρικό βίωμα. Έτσι ξεριζώνεται ο πανάρχαιος ελληνικός πληθυσμός της Μ. Ασίας, που αποτελούσε την ακένωτη πηγή των οικονομικών, στρατιωτικών και πολιτικών δυνάμεων του μεσαιωνικού ελληνισμού και τον δεύτερο πνεύμονα του νέου. Το τραγικό αυτό τέλος υπήρξε το τίμημα της διαφωνίας Κωνσταντίνου και Βενιζέλου και των επιδράσεων των μεγάλων δυνάμεων στις τύχες του νέου ελληνισμού. Είναι η μεγαλύτερη συμφορά που δοκιμάζει ο ελληνισμός ύστερα από την πτώση της Κωνσταντινούπολης. Νέες πια συνθήκες δημιουργούνται στην ΝΑ Ευρώπη που δεν θα αργήσουν να προκαλέσουν νέες διπλωματικές ζυμώσεις και προσανατολισμούς.

Απ. Βακαλόπουλος, Νέα Ελληνική Ιστορία, ό.π., σσ. 368-369

Συμπληρωματικό κείμενο 19

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ

Επισκοπώντας την ιστορία της καταστροφής της Σμύρνης υπάρχουν αρκετά σημεία που προβάλλουν ξεκάθαρα. Οι Δυνάμεις είχαν προειδοποιηθεί για ό,τι επρόκειτο να συμβεί, ακόμα και όταν οι Τούρκοι αρνούσαν ότι επρόκειτο να το κάνουν. Τα όσα συνέβησαν στην πραγματικότητα είναι γνωστά και έχουν καταγραφεί στην Ιστορία. Ωστόσο, γνωρίζοντας τα όσα γνωρίζουν, οι Δυνάμεις δεν έκαναν καμία προσπάθεια να εμποδίσουν τους Τούρκους. Αν οι κυβερνήσεις τους είχαν διατάξει τα συμμαχικά πλοία στη Σμύρνη να δράσουν, δε θα είχαν υπάρξει σφαγές και η Σμύρνη δε θα είχε πυρποληθεί. Τα τέσσερα καταδρομικά του αμερικανικού ναυτικού θα μπορούσαν και μόνο τους να σώσουν την κατάσταση να τους είχε επιτραπεί να το κάνουν. Η επίσημη απάντηση σ' αυτό είναι ότι μια τέτοια επέμβαση θα μπορούσε να σημάνει πόλεμο με την Τουρκία. Το να πούμε ότι έχουν διεξαχθεί πόλεμοι για λόγους πολύ λιγότερο δίκαιους θα ήταν σαν να δεχόμαστε τη λογική της δικαιολογίας που προβλήθηκε. Μπορούμε να αντιμετωπίσουμε δραστικά το ζήτημα, υποδεικνύοντας ότι η τουρκική εθνικιστική κυβέρνηση είχε πολύ μεγαλύτερη ανάγκη από φίλους στις τάξεις των Δυνάμεων παρά από εχθρούς και ότι, αν της είχε ζητηθεί επιτακτικά να διεξαγάγει τον πόλεμο μ' έναν πιο πολιτισμένο τρόπο, θα είχε πολύ περισσότερα να κερδίσει παρά να χάσει αν συμμορφωνόταν. Δεν υπήρχαν εμπόλεμοι στη Σμύρνη στις 9 Σεπτεμβρίου. Ό,τι έγινε οφειλόταν στην ακολασία και στην αυθαιρεσία. Ο Κεμάλ είχε αποφασίσει ότι στο εξής η Σμύρνη θα ήταν μια αναμφισβήτητη τουρκική πόλη και ο πιο σύντομος τρόπος να το επιτύχει ήταν να καταστρέψει την ελληνική, την αρμενική και την ευρωπαϊκή συνοικία της. Εξάλλου, ο Κεμάλ δεν είχε άλλο τρόπο να ανταμείψει τα στρατεύματά του εκτός από τη λεηλασία και είναι παράδοση τόσο των Τούρκων όσο και των Μογγόλων να συνοδεύεται ο πόλεμος από λεηλασίες. Τέλος, για να καλυφθούν τα ίχνη της μαζικής σφαγής και της λεηλασίας, η πόλη πυρπολήθηκε σκόπιμα.

Η τουρκική εθνικιστική κυβέρνηση αντιμετώπισε τις Συμμαχικές δυνάμεις με κυνισμό και περιφρόνηση. Οι Τούρκοι ήξεραν καλά τι ζητούσαν οι Σύμμαχοι και ήξεραν ακόμα ότι, όσο χρησιμοποιούσαν αυτό το δόλωμα για να κρατούν δεσμιά τους τους τελευταίους, οι ίδιοι θα ήταν ασφαλείς από εξωτερικές επεμβάσεις. Το ότι οι προβλέψεις τους δικαιώθηκαν ολοκληρωτικά γίνεται φανερό από το γεγονός ότι, τρεις μόλις μήνες μετά την πυρπόληση της Σμύρνης, ήταν σε θέση να καθίσουν απέναντι στις Δυνάμεις στην τράπεζα της Διάσκεψης και να διαπραγματεύονται οικονομικές διομολογήσεις. Μπορεί όλα αυτά τα συμπεράσματα να μοιάζουν με εικασίες, αλλά η ορθότητά τους είναι αναμφισβήτητη.

Εξάλλου, αφού παρακολούθησαν απαθείς τη Σμύρνη να ισοπεδώνεται και τις χριστιανικές μειονότητες να σφάζονται ή να εκτοπίζονται, οι Δυνάμεις - η Γαλλία, η Ιταλία, οι ΗΠΑ και ως ένα βαθμό και η Αγγλία - έκαναν ό,τι ήταν δυνατόν για να

καλύψουν τους Τούρκους. Καμία από τις συμμαχικές κυβερνήσεις δεν έδωσε στη δημοσιότητα τα πραγματικά στοιχεία που είχε στην κατοχή της. Αρχικά έγινε προσπάθεια να εμφανιστούν τα πράγματα λιγότερο σοβαρά απ' ό,τι στην πραγματικότητα. Στη γαλλική Βουλή ειπώθηκε ότι δεν υπήρξαν καθόλου σφαγές και η ευθύνη για την πυρκαγιά αποδόθηκε στους Έλληνες και στους Αρμένιους.

Στις αναφορές του ο ναύαρχος Μπρίστολ, ναυτικός εκπρόσωπος και ύπατος αρμοστής των ΗΠΑ στην Εγγύς Ανατολή, τηρούσε την ίδια περίπτωση ούτως και οι Τούρκοι είχαν κάνει ό,τι ήταν αναγκαίο, υπήρχαν σοβαρές αμφιβολίες σχετικά με το ποιος είχε βάλει την πυρκαγιά, οι αγριότητες ήταν ελάχιστες σε έκταση και χαρακτήρα και ούτω καθεξής. Οι αυτόπτες μάρτυρες, που γνώριζαν την αλήθεια, προειδοποιήθηκαν τόσο στη Γαλλία όσο και στην Ιταλία ότι το καλύτερο που είχαν να κάνουν ήταν να σιωπήσουν. Καταβλήθηκε κάθε προσπάθεια για να κρυφτεί από τον κόσμο η αλήθεια για ό,τι είχε συμβεί. Και γιατί;

Γιατί οι κυβερνήσεις των Δυνάμεων γνώριζαν ότι οι δυνάμεις που βρίσκονταν πίσω τους, τα οικονομικά συμφέροντα, θα εξυπηρετούνταν καλύτερα με τη διατήρηση φιλικών σχέσεων με την Τουρκία, οποιοδήποτε κι αν ήταν το κόστος. Και γιατί γνώριζαν επίσης ότι, αν οι λαοί, τους οποίους υποτίθεται ότι εκπροσωπούσαν, μάθαιναν κάποτε την αλήθεια, ολόκληρη την αλήθεια, θα τις πίεζαν να επέμβουν. Τότε δε θα υπήρχε ελπίδα να συμμετάσχουν στη λεία, δε θα υπήρχε ελπίδα να υπογραφεί καμία συνθήκη «φιλίας και εμπορίου», όπως αυτή που υπογράφηκε λιγότερο από δώδεκα μήνες αργότερα ανάμεσα στην Τουρκία και στις ΗΠΑ. Μπροστά τους βρισκόταν η τράπεζα της Διάσκεψης και όσοι ήταν φίλοι της Τουρκίας θα έπαιρναν σίγουρα περισσότερα απ' όσους ήταν εχθροί της. Έτσι, το να είναι φιλικά διατεθειμένοι προς την Τουρκία ήταν επωφελές. Το αντίτιμο της φιλίας ανάμεσα στους Τούρκους και στα χριστιανικά κράτη της Δύσης ήταν η καταστροφή του χριστιανισμού πολιτισμού της Μικράς Ασίας, η σφαγή 100.000 αθώων ανθρώπων, η εξορία και η εκτόπιση 1.150.000 άλλων, ο εξανδραποδισμός 160.000 ανδρών, η πυρπόληση της Σμύρνης, η προδοσία της Ελλάδας...

Edward Hale Bierstadt, *Η Μεγάλη Προδοσία*, ό.π., σσ. 81-83

Συμπληρωματικό κείμενο 20

ΕΡΓΟ ΤΗΣ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΠΕΡΙΘΑΛΨΗΣ

Η ιστορία της Σμύρνης έχει ειπωθεί. Η Αμερικανική Επιτροπή Περιθαλψής, η Νίαρ Ιστ Ριλίφ, διάφορες συμμαχικές υπηρεσίες και το αμερικανικό ναυτικό έκαναν θαύματα στη διάρκεια της εκκένωσής της από τους 300.000 πρόσφυγες, που τελικά απομακρύνθηκαν από εκεί. Δόθηκε άδεια για τη χρησιμοποίηση ελληνικών πλοίων και η ελληνική κυβέρνηση έκανε ό,τι μπορούσε για να βοηθήσει το έργο της εκκένωσης. Το πιο σημαντικό σημείο, πάντως, ήταν ότι η Ελλάδα άνοιξε διάπλατα τις πόρτες της και δέχθηκε τους ξεσπιτωμένους. Όμως, κατ' ουδένα τρόπο οι οδύνες τους δε σταμάτησαν εκεί. Συνολικά περισσότεροι από 1.150.000 χριστιανοί πρόσφυγες εκδιώχτηκαν από τα σπίτια και τις περιουσίες τους κι εκτοπίστηκαν από

τη χώρα που ζούσαν επί αιώνες για να βρουν ό,τι καταφύγιο μπορούσαν στην Ελλάδα και στα νησιά του Αιγαίου!

Edward Hale Bierstadt, *Η Μεγάλη Προδοσία*, ό.π., σ. 80